

V.N. Karazin Kharkiv National University

00353190

3

БІБЛІОТЕКА
Обл. Правління Свічки
Рад. Письменників
Інв. № 1465

ЧЕРВОНИЙ ШЛЯХ

ГРОМАДСЬКО-ПОЛІТИЧНИЙ І ЛІ-
ТЕРАТУРНО-НАУКОВИЙ ЖУРНАЛ

№ 1

(46)

~~22~~

Міністерства Будівництва
Літератури
Ім. В. Блакитного
Інв. № 8013

ЦЕНТРАЛЬНА НАУКОВА
БІБЛІОТЕКА УАН
Інв. № 173799

СІЧЕНЬ

1927

59

5 (47.714) „1927“ = 91.79

ЗМІСТ

	Стор.
В. Затонський. Чергове завдання	I
Іван Франко. Не спитавши броду. З нескінченої повісти	5
Б. Тенета. Тривога. Поезії	55
В. Поліщук. Подих стихії. Поезії	56
П. Панч. Без козиря. Оповідання	62
О. Донченко. Повія й чернець. Балада	106
І. Микитенко. Шинка. Оповідання	111
М. Доленго. Споконвіків. Поезії	125
О. Влизько. Європа. Поезії	126
Дм. Гордієнко. Передосінне. Поезії	127
Дніпрович. Нової ери день. Поезії	128
Яким Коваленко. Плавні. Поезії	129
Йоганнес Бехер. Банкір. Пёр. з нім. <i>М. Гльгичної</i>	130
Є. Верхарн. Заколот. Перекл. з фр. <i>С. Сердюка</i>	156
Є. Фінінберг. Нана } З єврейської перекл. <i>П. Тичина</i>	157
О. Шварцман. * * * }	
Акад. Д. Багалій. Академик М. Грушевський і його місце в україн- ській історіографії	160
Тодось Степовий. Буржуазні соціологічні школи	218
М. Доленго. Творчість Вас. Еллана	244
В. Юринець. Микола Хвильовий, як прозаїк	253
В. Державін. Еміль Верхарн та соціальне значіння його твор- чости	269
К. Буровій. Незахищена людська дитина	277
Хроніка	284
Бібліографія	305

27
①
p
H
27

Чергове завдання

Пролетарська революція доки що привела до перемоги радянської влади тільки в нашій країні. Після надзвичайно тяжких і разом з тим надхненню радісних днів барикад і боротьби на фронтах, переживши криваву громадянську війну, переживши неймовірні муки руйни й голоду, Радянський Союз увійшов у смугу соціалістичного будівництва, але увійшов не під акомпаньямент громового гуркоту світової революції, без „державної допомоги“ переможного європейського пролетаріату й увійшов не просто ефектним розгромом всієї лінії ворожого власницького фронту, а кружними шляхами НЕП'и.

Не дивно, що у багатьох романтиків від революції стався надлом. Проте, напочатку багатьом здавалося, що цей шлях, на який вступили під натиском необхідности, а то й скоряючи авторитетові Ілліча, є тільки тимчасовий відступ, за яким буде більш-менш скоро новий штурм (можливо навіть попередніми методами). Гадалося, що перебування в капіталістичному оточенні — недовгий етап.

Тим часом дуже швидко виявився бурхливий господарчий зріст, в скаженому темпі якого навіть тим, хто хитався, вчувалася „прекрасна музика наростаючого соціалізму.“

Але ось минуло кілька років: в зовнішньому світі капіталізм утримувався — попередньої сталости немає, перспективи для капіталу невеселі, але доки що це все-таки стабілізація. Ми ж, у своєму господарчому розвиткові підійшли щільно до кінця відбудовного процесу. Майже всю стару спадщину використано. Вже не відбудовувати, а будувати наново треба, нагромаджених коштів немає, темп зросту соціалістичного господарства, природньо, затримується. Одночасно починають відчуватися гостріше суперечності НЕП'и.

В наші завдання зараз не входить розгляд надзвичайно складних і надзвичайно цікавих процесів, що відбуваються в товщі різних шарів і груп усіх класів суспільства. Факт той, що на основі цих підґрунтових здвигів у деякій частині революціонерів (або людей близьких до революції) спостерігається нахил до переоцінки цінностей, настає ідеологічна криза і навіть прямий перелом в бік песимізму, безвір'я і капітулянства.

Коли ідейна криза зачепила навіть деякі шари пролетаріату (середпартійна дискусія), що ж дивного в тому, що в лавах революційної інтелігенції, яка ніколи не мала в масі пролетарського гарту, із цих революціонерів почуття багато розгубилося ще більше.

Особливо це різко позначається серед представників мистецтва. Наша революційна література називає себе пролетарською, намагається стати пролетарською, але що ж таїти гріх — міцного, органічного зв'язку з пролетаріатом (а на Україні, через різні причини, особливо) у неї немає.

Ми далекі від пролеткультизму — пролетарський мистець зовсім не обов'язково мусить бути пролетарем з походження, стажу і основної професії, бо художня творчість не є безпосереднє продовження і відображення виробничих процесів, що їх пророблює мистець на фабриці, як робітник. Зв'язок між ідеологічною і психологічною установкою, що утворюється в процесі виробництва у пролетаріату, як класи, і світовідчужанням художника, що створює художні цінності, варті назви пролетарського мистецтва, — надзвичайно складний.

Безперечно, він складніший, ніж зв'язок робітничої класи з її політичним авангардом — партією. Політик мусить уміти зробити аналізу процесів, що відбувається, визначити динаміку, уловити темп, відшукати основні ланки і навики, узагальнивши, щоб-то поєднавши ці ланки між собою і з загальним напрямом розвитку, накреслити лінію — збудувати схему.

Полишаючи на боці схеми невдалих політиків — зовсім неправильні політичні схеми — теоретично правильні бувають більше вдалі і менш удалі що-до своєї конкретності і гнучкості, щоб-то що до прикладання їх до явищ живої дійсності.

Деякі політичні побудовання геніальних політиків, глибиною свого узагальнення і разом з тим своєю конкретністю, є високо художні (такі побудовання й політичні плани Леніна). Але від твору мистецтва (це також стосується і до „пролетарського“) з самого початку вимагається що-до художності ще більше, ніж від найтоншого політичного побудовання, бо в художньому творі потрібне вміння передати думку за допомогою живих образів. Художнє побудовання мусить бути безпосередньо переконуючим, щоб-то, перш за все, правдивим, не лише що до його теоретичної можливості, а і (це основне) що до безпосереднього відчужання того читача, слухача, глядача, до якого звертається художник.

Правдивість — це не значить фотографичність; це не обов'язково реалізм в стилі „передвижників“, початкуючих плужан або якого-небудь іншого „народного театру“. Художні засоби можуть бути дуже різноманітні, припустимі всякі вольності в композиції образів і в самих образах (вони можуть і не бути зовнішньо подібні до реальної дійсності). Все це справа вміння й таланту художника, справа смаку і потреб аудиторії. Більше того, звичайно, фотографія не є мистецтво, бо художній образ — це образ перш за все синтетичний. Коли художник не дає узагальнення — він нічого не варт. Художня правдивість передбачає не тільки вміння підмітити і передати в дії або в композиції основні риси об'єкта, що його малюється, і до того дати ці риси в такій кількості й сполученні, щоб образ творив безпосереднє відчужання реальності, але, разом з тим, уміння дати образ характерний для даного роду предметів, явищ, переживань.

Лише художньо-правдивий образ може дати художникові доступ до аудиторії, може бути засобом викликати ті чи інші емоції, іншими словами — може мати відповідне соціальне значіння.

Але для того, щоб дати художню правдивість і тим самим соціально чинний твір, художник мусить сам глибоко продумати і глибоко відчужити свої образи, вони повинні бути повні зворушливого змісту для самого автора. Не можна творити, коли тема не захоплює,

а її розвиток не відповідає почуттям і побудовам автора. В цьому розумінні кожний твір мистецтва ліричний.

Які емоції буде викликати той чи інший художній твір, навколо чого об'єднувати, куди або проти чого скеровувати — це інша справа. В нашу епоху так зване пролетарське мистецтво, зокрема література (про неї мова), одверто ставить собі завдання допомагати об'єднанню і єдності пролетарських лав в боротьбі за соціалізм, освітлюючи цю боротьбу прожекторами художнього аналізу та синтезу, викликаючи жадою боротьби, піднімаючи дух бойців, підпорядковуючи ідейному впливу своєї класи можливих його спільників, викриваючи і розкладаючи ворогів.

По суті, кожне класове мистецтво (а іншого в класовому суспільстві немає) виконує ті ж самі завдання. Пролетарська література від буржуазної відрізняється в цьому розумінні тільки тим, що своєї мети не приховує, та ще тим, що виконує свої завдання доки що значно гірше, ніж хоч би її буржуазна попередниця і конкурентка.

Безперечно, становище літератури, що зве себе пролетарською, значно складніше, ніж наприклад тієї ж буржуазної в припустимі до порівняння періоди, коли буржуазія, як тепер пролетаріят, вела боротьбу за утворення нового — тоді капіталістичного суспільства. Грунтовна ріжниця в тому, що буржуазія могла дозрівати в надрах передбуржуазного ладу, вона завойовувала економічні позиції, вона мала вже утворений побут, який дбайливо охороняла, звички, організаційні навики. Ще перед тим, як прийти до влади, вона вже найсерйозніше впливала на різні сторони громадського життя (в тому числі і в царині мистецтва). Буржуазія намагалася політично закріпити свій економічний вплив, затвердити свою вже досить розгорнуту, капіталістичну культуру. Тому буржуазна література того періоду мала в своєму розпорядженні багатющий, цілком оформлений матеріал для спостережень і великі кадри культурних сил, що цілком пройнялися її ідеологією.

Пролетаріят визрівати в буржуазному суспільстві не міг. В боротьбі за соціалізм політична перемога обов'язково мусить попередити культурну революцію. Свій побут, життя робітничого класу не має найменшого бажання закріпити, навпаки, її завдання ґрунтовно переробити життя, що тримало її в підвалі.

Відбувається грандіозне нищення старих ненависних взаємин. Кінцева мета — соціалізм, цеб-то цілковите заперечення всіх основ буржуазного світу, в тому числі й самого існування клас, цеб-то утворення культури соціалістичної.

Найближча мета сучасних революціонерів в культурній галузі — опанування культури, що залишилася від буржуазного суспільства, і перебудування цього матеріалу в інтересах переможного пролетаріату. Коли хочете, можна назвати всю своєрідну культуру переходною доби пролетарською культурою — пролетарського в ній те, що вона розгортається в епоху диктатури пролетаріату і пристосовується в міру можливості до обслуговування інтересів пролетарської революції і дальшої боротьби за збудування соціалізму.

Готових форм ця стадія культурного розвитку, зрозуміло, не має, вона утворюється в процесі втягнення мас в боротьбу за соціалізм і вивести її, хоча б для спроби, в жодній пролеткультівській оранжереї не можна.

В галузі побуту, морали, елементарних правил співжиття, нема нічого сталого — все перебуває в процесі становлення. Обставини для художньої, особливо літературної творчості, безперечно надзвичайно трудні. Що уявлятиме собою в дальшому так звана пролетарська література, які будуть стилі, художні засоби, передбачити трудно, а гадати ні для чого.

Рекомендувати їй (хоч би з найкращих намірів) теми — абсурдно. Безперечно одно: чи то буде лірика, чи епос, сонет, чи балада, поезія, чи проза і яка б не була тема, — для того, щоб ця література була гідна свого імені, вона мусить бути перейнята бадьорістю й свіжістю. Безперечно, перед пролетаріатом труднощі величезні, життя нас не обдарює легкими перемогами, всі досягнення — це тільки початок, розпочали будувати палац, доки що закладаємо підмурки — незатишно, холодно, брудно, як завжди на початій будівлі; пролетаріатові заспокоюватися ні на чому, смакувати, як це робила буржуазія, нічого.

Коли треба що зберегти із досягнення, що в нього є, так це здатність до дальшої упертої роботи, певність своїх сил, органічну огиду до розхлябаності й ниття.

А ось тут саме не все гаразд (не в пролетарів, зрозуміло, а в братії, що пише). Перші прояви пролетарської літератури (називаючи пролетарськими письменниками тих, хто сам себе так називає) густо офарблені патосом боротьби. Хто писав? Здебільшого, попутники, що їх захопила сила пролетарської революції в роки її підйому (основне ядро української групи пролетарських письменників вийшло, як відомо, із лав боротьбистів), краща частина їх, поволі відходячи від інтелігентства, дійшла до комунізму і з попутників пролетаріату ввійшла в лави його бойового авангарду — більшовицької партії. Інші так далеко не зайшли, але також зв'язали свою долю з долею робітничої класи, захоплені розмахом її боротьби, зачаровані пролетарською свіжістю (на тлі розкладу всіх ділянок буржуазного світу)... із ненависти до філістерства.

Навколо цього основного ядра почала групуватися революційна молодь, частково навіть пролетарського походження. Але загартованих пролетарів, або хоч революціонерів, що органічно злилися з пролетаріатом, серед наших письменників (хоч вони майже всі іменують себе пролетарськими) небагато.

Це не їх провина, але такі факти. НЕП відразу завдав тяжкого удару пролетарській літературі (в даному випадкові мова йде про українську, але це стосується і до російської), удару, від якого вона й досі не очуняла. У багатьох письменників були розбиті рожеві окуляри, крізь які вони дивилися на життя перед тим. Звичайно, винна не стільки НЕП, скільки та прикра обставина, що наші письменники носили оті окуляри. Хто вмів бачити життя таким, як воно є, хто не був романтиком, той не розгубився від того, що зі зміною обставин змінилися форми боротьби, для того життя не перетворилося в „сірі будні“.

Але в більшості наших письменників не виявилось здатності зрозуміти і відчувати патос будівництва нового життя не в ефектних позах напруженої громадської війни, а в поточній буденній, упертій роботі. Галас навколо ренесансу української літератури, яка, мовляв, утре носатиме всім іншим, як на перевірку виявилось, тільки прикривав упадництво.

Самі гарячкові шукання нових шляхів були тільки проявом відсутності ґрунту під ногами (ґрунту пролетарської революції, зрозуміло). Хіба не характерно, що тепер наші письменники (і навіть, кажуть маляри) пишуть не твори мистецтва, а тези й памфлети. Деякі навіть намагаються обґрунтувати це, зваливши провину на тяжкі часи. Коли, мовляв, комуніст-політик може ще задовольнятися тим, що логичними доказами від розуму переконає себе: все, мовляв, іде гарно, то художник, що живе емоціями, не може не бачити того, що навколо діється (а навколо куди не глянь — цілковита гидота, очевидно). Відціля, між іншим, не хто інший, як Хвильовий, доходить до того, що, мовляв за наших часів або комуніст мусить задушити в собі поета, або, коли поет сильніший, лізь у петлю по-есенінському. Постановочка, як кажуть, нічогенька. Далі цього іде тільки третій, що його чогось обійшли мовчанням, вихід — поет (поет за Хвильовим) потягне комуніста куди-небудь до фашистів, чи що (подалі від „епархіяльних ведомостей“ до джерел „живого слова“).

Безперечно, часи для художньої творчості тепер тяжкі, але труднощі тільки в зазначеній вище своєрідності самої „пролетарської“ культури — у відсутності викристалізованих форм побуту, звичок, в неусталеності людських типів, в складності соціального перепльоту, його плинності.

Причини упадництва в літературі, при всіх об'єктивних труднощах, що лежать на шляху соціалістичного будівництва, полягають головним чином, в тому, що в наших пролетарських письменників слабувато що до ленінізму, не досить пролетарського гарту, в тому, що в трудний момент опинилися вони не з основним ядром пролетаріату, а в кращому випадку, з його крилами, що хитаються, а то й прямо піддалися натискові буржуазної стихії. На боці стоять вони від справжнього будівництва, над яким надривається наш партійний та й позапартійний робітничий актив. Самі осторонь стоять та ще й жалібних пісень співають. Нудно, мовляв, сіро, навколо ідіотсько-подлі пики гладкого непу й азійської відсталості. Ніде поетам розгорнутися, так доки що будемо „самоудосконалюватися“.

Ми знаємо такий період в російській, почасти і в українській літературі, після розгрому першої російської революції, коли також переоцінювано цінності і культивовано упадництво у всіх його виглядах. Але був час справжньої реакції, та й то не всі ж розклалися. А тепер, коли, не зважаючи на всі труднощі, на всі хиби нашого життя, в цих самих „буднях“ нове б'є ключем — коли ми є свідками нечуваних в історії людства здвигів, тепер нудити світом можуть тільки колишні люди, або справді вбогі духом (хоч би вони й письменники). Пролетарськими ж письменниками у них стільки ж підстав зватися, як в об'єднаній опозиції, що розгубила ленінізм, — зватися ленінцями.

Чи значить це, що пролетарських письменників (тих письменників, які дають речі, що пролетаріат їх прийме як свої) у нас немає?

Ані трохи. Дехто вже є, а головне, вони будуть. Не до віку ж триватиме період переоцінки цінностей і письменницького нидіння: підростуть нові, справжні, пролетарські сили, дехто із „стариків“ (всі вони, власне кажучи, молоді старці) підтягнеться, виправиться.

Саме через нашу глибоку певність, що пролетаріят витягне соціалістичне будівництво, ми не маємо сумніву, що він в процесі цього будівництва витягне і потрібну йому літературу, знайдуться сили, здатні провітрити ту атмосферу гнилизни й розкладу, яку розвели там наші занепадники і перетворити пролетарську літературу в цінне знаряддя, що полегшує дальшу боротьбу за збудування соціалізму, і утворити свіжу й бадьору, нечувану в світі по розмаху й глибині культуру.

Не повинно бути жодної монополії жодним групам письменників (навіть пролетарських). Попутника, коли він справжній попутник, цеб-то йде доки що в ногу, або наближається до нас, мусимо ми в нашій літературі зустріти гостинно, бо завдання пролетаріату (як і його авангарду — компартії) зовсім не в тому, щоб робити все самому, а в тому, щоб втягнути в справу перебудування життя по-новому всіх, хто здатний відійти від старого. Ми вітаємо кожного, хто хоч один крок робить разом з нами (для тих, хто відступає — вогонь).

Є ще в нас одна категорія життєрадісних письменників, тих що радіють можливості на ґрунті НЕП'и зрощувати паростки буржуазної культури. З ними ми мусимо рішуче боритися.

Що ми їм готові віддати у монопольне користування, так це царину безвір'я і песимізму, хай собі пхенькають і сумують з приводу нашого зросту. Але „психології“ позичати в них ні в якому разі не будемо. До речі, трохи вище довелось нам торкнутися питання про кваліфікацію в формі „самовдосконалення“. Нехай ніхто не подумає, наче б то ми проти навчання й кваліфікації. Коли збентежені нитики тікають від життя у „самовдосконалення“, це завжди підозріло, але з справжньою кваліфікацією воно нічого спільного немає.

Для справжнього письменника потрібна велика кваліфікація: і громадська — вміння розбиратися, не гублячи голови, в заплутаних питаннях сучасности (марксівська установка) і художня, бо не досить мати найкращі думки, коли не вмієш їх висловити в переконуючих образах...

Наша ставка саме на кваліфікацію. Краще менше, та справжнього художнього матеріалу, ніж чорнильне море кислосолодкої балаканини, або „бляшаного“ патосу. Але ниття (навіть художнього) нам непотрібно. Кваліфікація (коли ще є й здатності) вимагає впертої роботи над собою, академіками по щучому велінню не робляться. А пролетарський гарт (без чого немає пролетарського в зазначеному вище розумінні письменника) набувається шляхом безпосередньої участі в боротьбі й будівництві з їх досягненнями і невдачами — відійти в бік, стати глядачем та невідповідальним критиком — один крок до безпринципної й упадницької богеми.

Організація революційних письменників — потрібна й корисна справа, але в основному не там, а в горні життя виконуються творці, що варті зватися „письменниками пролетаріату“.

Основне завдання літературних пролетарських організацій не взаємне вихвалювання й самореклама, а колективна робота й суворі товариська критика. Основне гасло тепер — безпосередня участь в громадській роботі, так щоб боліло з кожної невдачі і радісно було з кожного найменшого „буденного“ досягнення. Одночасно уперта робота над собою (поширення світогляду на ґрунті марксизму) і письменницькі удосконалення.

Між іншим Ленін не раз підкреслював, що навчитися марксизму з книжок неможливо, коли студіювання не підсилено і обґрунтовано практичною роботою і боротьбою разом з пролетаріатом за перетворення життя. Це твердження цілком стосується і до професійного вдосконалення пролетарського письменника.

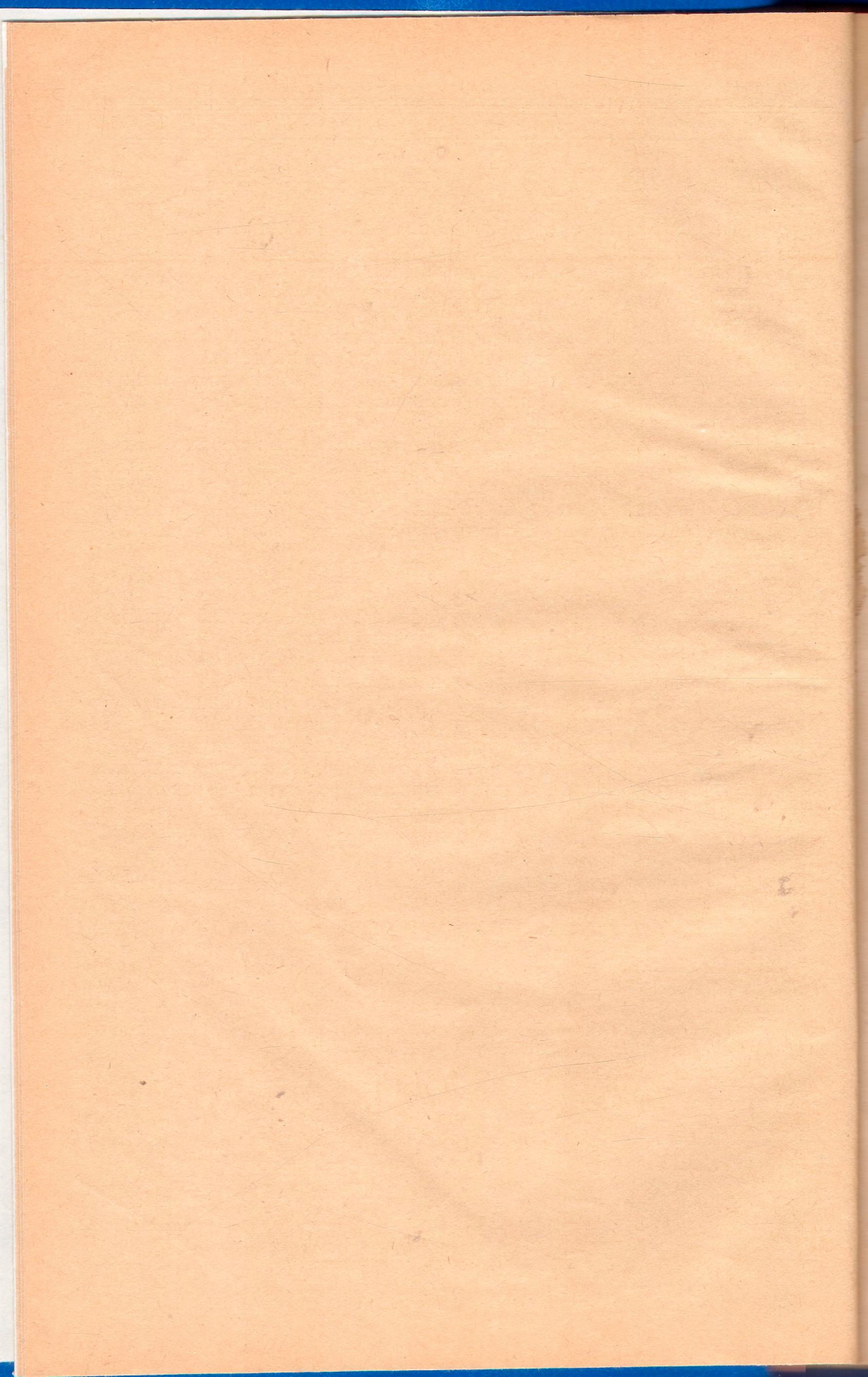
Тільки в цей спосіб щільнішого зв'язку з джерелами пролетарської сили і творчості зможе пролетарська література подолати органічно чужий їй дух песимізму, занепадництва або й глузливого „аристократичного“ призи́рства до сіряків, що може не завжди „по-європейському“, часто з хибамі і незграбно, але все ж таки тягнуть і творять нове життя — дух, що за останній час відчувався був в творах і виступах декого з наших письменників.

Безперечно, ми ще дуже далекі від того, що нам хтілося б мати, особливо що до культурного рівня — тут наша відсталість відчувається може найгостріше. Але в той час як всілякі „академики“ жахаються і сумують (а то і глузують) з цього приводу, пролетаріят, захопивши владу, вибиваючись із сил, піднімає господарство, тягне за собою селянські милійони.

Люди, що не тільки Еренбурга не читали, але і 4 правила арифметики не дуже добре знають, беруться за справи, що не під силу вченим — і тягнуть, витягають. Поруч з цим іде велетенський масовий процес культурного підйому — із глибин тягнуться молоді парості нових сил і нового життя — і далеко це не один кукіль, а навпаки, здебільшого добрий матеріал, що обіцяє гарний врожай.

Хто не бачить цієї динаміки у наших „буднях“, той сліпий, а тому нездатний до творчої праці, в тому числі і літературної. Саме на тлі того буйного масового культурного зросту, що його викликала чи принаймні розв'язала революція, виросте і вже зростає та література, якої ми бажаємо. Література гідна масштабів і завдань пролетарської революції.

В. Затонський

ІВАН ФРАНКО

Не спитавши броду*

(з нескінченої повісти)

себе росою Борис поспішив на вершок. Вийшов, зупинився, зирнув навкруги і зітхнув глибоко. Вид був чудовий, якого і в горах доволі рідко запопасти. Круг него розлилось одно-одностайне безбережне море срібної мраки. Вона розливалась на всі боки, непрозорими своїми хвилями заливала всі долини, ліси та села. Вершки гір визирали з того моря, мов рідкі круглі острови. Сходяче сонце обливало ярким пурпуром тиху, злегка хвилясту поверхність того чародійського моря. Борисові очі залюбки плавали по тій пурпуровій площі, котра немов якимсь важким повивалом здавлювала під собою все жите, всі думи і змагання тих тисяч живих істот, що десь там на дні її коріцмались. А на сході по над тим пурпуровим морем що секундочки вистрілювали високо в небо величезні стовпи світла, граючого всіми фарбами веселки; звільна вони змінились в щирозлоті, з стовпів зробились могутчі ріки, а за ріками вилилось в кінці на поверхність мглистого моря й ціле море світла, виявилось пишне та величне сонце. Захвилювало мглисте море дужше і дуж(ш)е і почало помалу розпливатися. Здорові его хвилі відривалися від долини і підбивалися в гору, вішалися по лісах, шапками насідали на верхи гір, мов стада білої птиці розсідались по полонинах. І Бориса на хвилю закрила одна така хмарочка. Він нараз побачив себе посеред безлічі дрібнесеньких водяних пухириків, що якомсь живо, мов трівожно тремтіли в повітрі, чіплялись за его одіж,

*) Під вражінням віршів Франка „Із дневника“, написаних 20 листопада й 2 грудня 1901 р., а надрукованих у листопадовій книжці „Літературно-Наукового Вістника“ за 1902 р., писала Леся Українка 13 січня 1903 р. з Сан-Ремо в Італії між іншим ось що до автора віршів: „Тепер про Ваше „Із дневника“. Я розумію Ваше почуття, що Ви немов соромитесь трохи за ці вірші, але не тим розумію, щоб признавала слухність такій соромливості, а тільки тим, що по собі знаю се почуття. Але я думаю, що власне, ті наші думки і почуття чогось варті, які нам або страшно, або „трохи соромно“ нести „геть на розпутьтя шляхове“, — значить, то щирі інтенсивні почуття, або гарячі, або до болю холодні, але не літні, а власне автор Апокаліпсиса дав добру науку не так людям взагалі, як власне поетам та артистам: будь гарячий, або холодний, але не теплий... Я скажу просто: далеко не кожний Ваш вірш одізвався так мені десь аж в глибині серця, як опікартки „Із дневника“. Я не знаю, що було з Вами в ту страшну дату, якою позначені вірші, тільки тямлю, бо чую виразно, що вона була страшна, і я розумію Ваші вірші широко, — може занадто широко, скажете Ви, але памятайте, що я шукаю завжди у творах поета не автобіографії (надто, коли він не хоче мені її дати), а такого чогось, що не його одного обходило б. І я, здається мені, знайшла се раптом, не шукаючи“.

Далі Леся Українка пригадувала дещо Франкові, між іншим план задуманої драми, якому Франко мусів „скрутити голову“, й думку написати „якийсь роман“. „Ще раз, — писала вона, — теж давно (здається, в мій перший побут у Львові) Ви казали, що маєте писати

зависали на волосках его руки, але швидко тріскали і щезали під сонішним промінем. Хмарка розтаяла. Борис ще раз глянув в низ і довкола, — пурпурове море щезло без сліду, мов сонний привид. Тільки білі-білі озера виднілись ще де не де, золоті бризки висіли над лісами, а за то міліони брилянтів іскрилися по лугах та полонинах, переливаючись то червоними, то зеленими, то синіми іскрами. Від сходу потяг теплий вітер. Борис наставив до сонця свої босі, червоні від ступені ноги, щоб ogrілися. Він сів на вершку гори, на мягкий моховий килим. Чувся самотним. Вершок гори, на котрім він сидів, окружала з усіх боків темна стіна високого ліса; ліс той закривав перед ним село Н., тільки ген-ген, далеко в низу блищала якась жива пурпурова гадюка, що звивалась та немов рушала своєю лускою, — се був Стрий з его незлічними закрутами та бистринами.

Борис сидів, впивався тим чудовим видом, надихувався якимсь дивним, чистим супокоем. Ніякі думи не йшли ему до голови. Він ляг на траву і закрив очі, а перед ним все ще ярілось золоте соняшне світло, іскрилась роса, паленів в віддали Стрий, бовванів темнозеленою стіною могучий ліс. І нараз посеред того пишного та величного ви(о)-браження мов друге сонце почало виринати — бліде, ніжне личко, з буйними золотожовтими косами, з синіми, глибокими очима, з калиновими губками, — почала виринати зграбна, струнка стать Густі. Він стрепенувся мов ужалений, розкрив очі, потер долонею чоло, а по хвилі знов склонив голову.

— Ну, що се зо мною сталося, — думалось ему. — Чи ти, Борисе, сказився, чи одурів, чи забув, що в твоїм бюджеті отсеї надзвичайної рубрики зовсім не преліміновано? Що тобі, хлопче, в голову заплило? Не забувай, що тобі ще до власного хліба що найменше три роки осталося! Не забувай, що такий вузел завязати не штука, але з завязаним іноді жити важко приходитьсь!

Встав на коліна, а відтак сів і похилив голову на руки.

— Ну, й натякнула мені лиха година пхатись сюди, — проворкотів він. — Чого я сюди ліз, і сам не знаю. І отсе виджу, що стара на

якийсь роман, що він Вам дуже на душі лежить; теми не сказали. Пізніше я спитала, що з Вашим романом? Ви сказали щось безнадійне... В той самий раз я прочитала десь у Куржері, чи що, опис якоїсь вистави господарської, *signé* — Франко! Тоді ж ішла полеміка, де Вас узивано усякими епітетами — сальоновими. Тоді ж ви писали страшну масу дрібних дописів по всіх усядах... Я не знаю, що вийшло з пляну Вашого роману, бо не знаючи теми, не можу її пізнати. І часто я думала про ті „скручені голови“, і про ті дописи, і про ту полеміку. Думала і тоді, коли писала свою драму про скульптора серед пурітан в диких пущах перших американських колоній. Думала і тоді, коли мені самій дорікали дехто з то-заришів, що я за всякою поезією одбиваюся од реальної, корисної роботи. Я пробувала казати, що то вже може у мене професіональний гріх, мені ж ставили в приклад — Вас! і, знаєте, у мене таки багато того „гарячу“ в натурі: подумано — зроблено! і я не одну „голову скрутила“, думаючи, що сповняю громадську повинність, видаючи свій час і свою дуже обмежену силу на „користну“ і нікому, навть мені самій невидну працю. Я й досі не знаю, чи добре то є, чи зле робила, а тільки як я оце прочитала крик і скарги Ваших „дітей“, то й мої обізвалися — тим самим тоном!..“

Того самого 1903 р., з якого походить згаданий лист Лесі Українки, Франко виявив назву роману, що так дуже лежав на його душі. Зробив це в передмові, написаній 20 травня, до збірки автобіографічних оповідань „Малий Мирон“. Тут надрукував також у значно поширеному те-сті свій нарис „Борис Граб“, друкований уже в 1890 р. в 9 ч. „Зорі“. Тут що-йно в передмові зазначив Франко, що „Борис Граб“ був „маленьким виврком“ із більшої цілоти, повісті „Не спитавши броду“, якої йому „так і не довелося

мене тими очима глядить, що на собаку, а той поганий панич і зирнути на мене не зволить, гірш собаки чимсь уважає, а я сиджу ту, засидівся, мов коріне пустити гадаю. І кілька разів уже збірався втікати, так не можу!

Борис повернувся на другий бік, бо сонце почало колоти в очи, і дав думам волю. Єму так живо пригадувались всі моменти его знакомства з Густею, всі розмови, стрічі і повитання з нею, всі її рухи, погляди та вирази лица, і всім тим від першої хвили аж до тепер вона чим раз більше та більше причаровувала его.

Та отсе вже два дни минули, як він не бачив Густі. І до обіду не приходила, і зустрінути її ніде не міг. Питав у Тоня, чи не хора. — Ні, — каже, здорова, а так, чимось занята, то знов десь вийшла. Борис почув зразу якийсь біль у груди, немов там що увірвалось. Єму зробилося так якось нудно¹⁾, тісно, погано, в тім покою, в тім садку, в тій столовій, немов в хаті, в котрій не стало послідньої живої душі і лишилась пустка. Він зробивсь ще дужше мовчазливий, нервовий, роздразнений. Раз в раз здригав і оглядався на всі боки, немов боявся чийогось приходу і zarazом нетерпливо дожидав его. Цілими днями він ходив сам, нічого не думаючи. Ніхто не мішав єму, бо Едмунд ходив в ліс на дрозди та шпаки, Тоньо сидів над книжкою та над віршами, а Густав ненастанно топтався по господарству, то знов зводив якісь довжезні торги та рахунки з жидами Гавою і Вовкуном, котрі тепер зробилися в дворі щоденними гістьми. Хіба з одним паном Трацьким лучалось єму частіше сходитися і заходити в розмови, тай ту Борис старався так повести річ, щоб Трацький звичайно розповідав, а він ішов обіч него ніби то слухаючи та такаючи, а на ділі про своє думаючи.

І справді, в тих двох днях думка его разом пробудилася. Вражіння ослабли, зблідли крихту, і рефлексія прорвалася на верх. — Що се зо мною діється? — здивовано спитав сам себе Борис, і не вмів на се питане найти відразу відповіді. Він почав пригадувати все пережите в тих кількох днях, і на разі нічого не міг пригадати, тільки Густя, Густя, Густя одна мелькала в его споминах²⁾, носилася в его

скінчити". Для нового видання поширив Франко свій нарис із огляду на повноту характеристики гімназійного вчителя Міхонського, що його постать включно до назви зрисував автор із дійсности. „Та тільки діяльність сього симпатичного й замітного чоловіка — писав Франко з цього приводу — зі сфери добрих намірів та принагідно висловлюваних афоризмів переведена в діло, систематизована та розвинена". Все таки „Борис Граб" мав найменше автобіографічного матеріалу з усіх оповідань збірки „Малий Мирон". „Ані я був Борисом Грабом, — писав Франко, — ані взагалі не було за моїх часів у Дрогобичі ані пізніше в Перемишлі, де Міхонський умер, такого щасливого ученика, ані Міхонський на жаднім ученику не пробував розвинути свої педагогічні погляди. Таким робом герої сього оповідання піамальовні, так сказати, значно понад їх природну величину".

З переднього слова Фланка до збірки „Батьківщина" знаємо, що й два інші його нариси, друковані в „Зорі" за 1890 р., а саме „Гава і Вовкун" і „Геній" — це також частини повісті „Не спитавши броду", а надруковане там же титулове оповідання збірки „На лоні природи" творило первісно один розділ згаданої повісті. Уривком із неї, як признався Фланко в передньому слові до „Батьківщини", була й „Дріяда", надрукована в збірці „На лоні природи".

На час, коли Франко писав повість „Не спитавши броду", вказує оця згадка в його листі з 31 жовтня 1886 до Драгоманова. „Між йіншими річами даю свій новий роман „Не спи-

¹⁾ В рукоп. нудні.

²⁾ В рукоп. споминах.

уяві, мов ясна зірка. Неясно якось мерещились йому і неприємні стрічі з Густавом, і шпиганя пані Трацької, і Тоньові поезії та его молодечі, фантастичні вигляди на майбутнє, але все те немов зівяле листе на вітрі крутилось, шелестіло і щезало, не лишаючи в душі его виразних слідів ані одзвуків.

— Та ні, годі! — думав він, в немічних пориваннях змагаючись сам з собою, — треба добре роздумати сє діло! Та ба, роздумати, коли у мене в голові мов замуровано, все ходором пішло. А треба рішитись, треба конче!

І з тою постановою він сьогодні вийшов аж на гору, далеко від людей, за ліс, що закривав собою навіть вид того села і того двора, в котрім вона жила. Тут він холодним ранком, отвержений самою природою, освіжений єї красою, упокоєний єї спокоем надіявся зібрати свої думки до купи, дійти до повної ясности і до твердої, незрушимої постанови. Та ось минула вже добра година, а він сидів на луці і думав — не думав, а марив, плив кудись на рожевих хвилях в незвісну даль, залиту якоюсь золотовою, полу-прозрічастою мглою, і всюди, на тих хвилях, в тій мглі, далеко і туж при собі він бачив одно — бліде, прекрасне, задумане личко і хистку стать дівчини, що причарувала его до себе. І так любо, так солодко було ему марити о ній, бодай уявою плисти з нею по хвилях життя, що він сам поборював рідкі пориви своєї волі, що бажала вертати до дійсної дійсности.

— Ні, ні, — шептав він, — ще хвильку, ще хвильку! Адже ж се може одинокий золотий сон мого життя! Зачим же нищити его, зачим прогонювати? Дійсність так чи сяк останеся при мні, довга і тверда, а сон щезне і не верне ніколи. Так спімож ще хвильку! Ще хвильку витай над моїм серцем, чудовий привиде!

І він закривав очі, а привид послухний его волі вертався і всміхався чудово і простягав до него свою дрібнесеньку руку і говорив своїм звінким, троха горляним голосом якісь магічні слова, від котрих Борис увес(ь) здригався, мов в конвульсіях, і стискав чоло що сили в долонях, немов боячися, щоб воно не трісло. Кров била живо-живо

тавши броду" з сучасного галицького життя". Це була мова про журнал "Поступ", який задунав видавати Франко від початку 1887 р. На останній рік указувала б знову згадка в листі Лесі Українки про Франків опис вистави. А саме в 1887 р. був Франко протягом шістьох тижнів кореспондентом етнографічної вистави, яку владив дідич Володислав Федорович у Тернополі. Тоді ж пережив Франко багато неприємностей, про які згадала в своєму листі Лесі Українка, а які закінчилися розривом Франка з "Зорею" і народовцями. Відгомін Франкового співробітництва в "Зорі" маємо також у рукописі фрагментів Франкової повісті, писаних у частині етимологією. Доказ, що повість первісно призначувалася для "Зорі".

Фрагменти повісті "Не спитавши броду" заховалися в його архіві в Бібліотечі Наукового Товариства ім Шевченка у Львові в головній частині під ч. 386. Це непонумеровані сторінки середньої вісімки, що їх довелося мені стягати до купи відповідно до їх змісту, притягаючи туди й ті сторінки, які знайшлися під іншими чи лами архіву. Серед фрагментів показався цілим тільки п'ятий розділ повісті, і четвертий без початку. Очевидно четвертим розділом називаю ту частину повісті, з якою тісно в'яжеться п'ятий розділ. І саме згадані обидва розділи, як непереривну частину повісті, подаю оце до прилюдного відома (задержуючи в ній мову оригіналу, а вводячи *ї* замість *і* і *йї* відповідно до сьогодинішнього правопису й лучачи *ся* з належним дієсловом), заки оголошу друком іще кілька (7) коротших уривків повісті разом із пробою пов'язати надруковані вже частини з рукописними фрагментами.

М. ВОЗНЯК

в его жилах, віддих ставався чим раз скорійший та нерівний, перериваний глибокими зітханнями, що грозили розсадити его груди, і вкінці зворушене дійшло до крайности і настала реакція. Руки безвладно опали, голова звисилась до землі, він ляг горілиць на землю і впер очі в глибоке, темно-блакитне небо. Вспокоївся помалу, прочуняв.

— Так он воно що зо мною! — сказав він по хвили. — Я закохався. Реаліст полюбив ідеалістку, — се так звичайно й буває. Хто чого не має в власній натурі, те цінить найвисше в чужій. Ну, щож, се так і повинно бути. Коли в подружжю дві істоти людські мають взаємно себе доповнювати, то воно й добре, коли одна вносить реальний погляд і реальну працю, а друга живійше змагане до ідеалів, до загального добра. Те змагане обом їм не дасть потонути в багні буденного життя, в низькій матеріялізмі. Се добре, се так і треба.

— Та ба, — почав він знов по хвилевім розмислі. — Тут, брате, не те. Ту глибші ріжниці заходять. Змаганя духові, темпераменти фізичні, — се все нехай би й так. Але родові, кастові традиції! Он в чім сук. А що, коли єї ідеалізм — шляхетський ідеалізм і на ділі покажеся несхожим, ворожим з тим ідеалізмом мужичим, котрий повинен мойому життю просвічувати? А що, коли той ідеалізм, може й здоровий в шляхетському оточенню, покажеся слабим, хорим в мужичому? Тай чи справді маємо ту діло з людиною, пронятою яким небудь ідеалізмом, яким небудь змаганем до красшого, ідеального ладу? От де саме найголовніше питанє. А може те, що я вважаю характером — тільки хвилеві пориви людини слабій, а екзальтованій? Се прецінь може бути, а ти, брате, знаєш, що дістати таку людину в дожиттєнне подружжє, то краще камінь до шиї, та з моста в воду.

І знов Борис задумався і старався пригадати собі все, що сам бачив і що чув від Тоня про Густю, всі ті моменти, де проявлявся єї характер, старався зложити всі ті споминки до купи і витворити собі ясне, добре понятє о єї духовій фізіономії.

— Ні, дарма! Вона гарна дівчина, з характером і з думкою, з сильною волею і з характером. З усього видно, що добрий, щирый метал, а такого металю ржа не їсть і житє его не легко псує. А хоч часом він і в форму не найкрасшу вилитий, то можна его і в красшу перелити, і не жаль собі притім труду завдати. Ні, се така дівчина, що стоїть нею зайнятися.

Порішивши се питанє, Борис аж зітхнув лекше. Був момент, коли він сам боявся суду свого власного розуму, коли серце его тримтіло зо страху, щоб розум не захотів немилосердно розбити его ідола і розвіяти тої пишної картини щастя та любові, яку снувала его палаюча уява.

— Але чи стоїть же, чи годиться міні нею займатись? — спитав він дальше сам себе, і з разу аж усміхнувся, немов би то відповідь на се питанє така легка і близька, що доволі тільки руку простягнути, і ось вона тобі й є. Але по короткім розмислі чоло его наморщилось і уста міцно стиснулися. Єму пригадалось усе те, над чим від двох літ працювала его думка і его серце, пригадалися пляни тихої, благодатної праці для добра людю, як то він однокінкою, в лубянім візочку їздить від села до села, несучи лікарську поміч недужим, навчаючи селян усьому доброму, ратуючи бідних грішми, темних порадою, опущених щирим привітом. Чи схоче ж вона поділяти з ним таке житє?

Чи зрозуміє потребу і розумність такого життя? Чи в такому життєвому програмі знайдеться і для неї місце, знайдеться робота, щоб вона не чула себе лишньою, а то ще й завадою? Борис чув, як голова его напруго заболіла, — він не міг серед такого життя знайти для Густі місця. Що вона буде робити? Чим прожене вбиваючу нуду, яка обхапує всякого неробучого чоловіка, засудженого на те, щоб жити в купі з невсипущим робітником? Ні, ні, таке життя, то була б для неї смерть, зразу моральна, а там і фізична. Вона билась би як птиця в клітці і або всохла б з туги, або зненавиділа б мене в першій місяці!

Отті думи важко пригнітили его. Він схилив голову, підпер її долонями і мовчав. Дві важкі сльози закрутілись в его очах і назад щезли. Біль був надто острій, щоб міг вилитись слізами.

— Значить, не міні про неї думати! — сумно сказав він, — не міні про неї марити! Попадеш вона якомусь шляхтичеві, що буде любити її на рівні з своїми кіньми та собаками, що буде говорити з нею о політиці після „Czas'y“, о сусідських сплетнях і скандалах після власного досвіду, що водитиме знакомство з усіма околичними гербовими картьярями та марнотратниками, що сікти-ме райтпайчами і обдиратиме хлопів, так як і її братчик. І яка буде за ним її доля? Та бог з нею! Нехай буде, яка хоче! Що міні до того?..

І раз похпнута в таким напрямі болюча думка йшла дальше й дальше без упину. — Тай дурень же я! — думалось ему, — сліпий, невидущий дурень, що міг хоч на хвилию допускати можливість того, щоб вона сталася моєю! Та хіба ж ти, сліпородко, не бачиш, серед якої сім'ї вона виросла, якими традиціями викормлена! Нехай і так, що тепер вона м'який віск, що могла б переробитись, — але все таки подумай, скільки то полови та хопти насіяно від дитинства в те серце, в ту прекрасну голову! А її мати, її брат! Та вони радше б на кусні дали б порубатись, ніж дозволити на те, щоб вона стала жінкою хлопа, хлопського лікаря! Ну, тай опутала ж мене лиха година та нещаслива! І чого було мені йти сюди, за чим було сидіти так довго в тім домі, де мене погорджують, ненавидять або ласкаво толерують? Ну, просто якась нечиста сила відняла міні пам'ять, обснувала мене нерозривною сіттю глупих мрій, якимсь упоюючим туманом, під котрим прудко сходять і бувають оттакі ніби то гарні, а отруйні квітки, як отся моя любов!

І знов похилилась его голова. Помимо всеї натуги і напущеного на себе гніву серце взяло своє, мрії крадькома поплинули в низ, до тої хати, де вона так тихо, так нечутно не то ходить, не то плаває, де ясніє її личко замість місяця, де дише її груди і звенять її слова.

— Сон, тай годі! — протестувала думка — Казка, міт про білду квітку лотосу, що зачаровує всякого, хто до неї прикаснувся, — і мусить він ненастанно вертатись до неї, не допоможуть ніякі пориви, ніякі перемоги над собою самим, не допоможе голос друга, просьба матері ані ридане сестри. Ось тобі, реальний медику, сила поезії! Не дармож то поезія, Тоньові вірші, завели мене сюди. Не думав я, щоб та его писана поезія так швидко змінилась для мене в живу, могучу, непобориму силу! А вона ось і є! І знаєш, що вона сон, ілюзія, луда, а серце не може від неї відірватися, мечесь і тріпочесь і просить чогось, чого ніколи досягнути не повинно!

— Та ні! — скрикнув він, зриваючись з міцною постановою, — годі бавитись, годі як дитя за метеликом гонятись за власними привидами! Буде й того, що було, а тепер годі. На мене чекає діло, робота! Ще нині треба вирватись відсіля, покинути сю хату, спішити далі в свою путь!

І не гаючись довше, хапаючись та кваплючись, немов утікаючи від дальших мислей і мрій, Борис побіг в низ до ліса, до села. Він не глядів уже на окружене, на гори, ліси і полонини. Єму було якось так важко і так жалко, немов разом уся природа зарізана, конуюча впала перед его ногами і стратила всю свою красу і понадність.

Нараз зупинився, німий, недвижний. Очи впер в лісову гущавину, ухом ловив якісь звуки, легесенькі, ледви чутні, мов би мушка брєніла десь в повітря, недвижно зависши над квіткою. Голос ставав чим раз чутніший і чутніший, протягався, міцнів, лився рівно і мелодійно, мов звук натягнутої шовкової струни. Борисове серце забилося живійше, лице запалало, руки стисли груди, ноги відмовили послуху.

Мов окаменілий стояв він на місці і слухав. Его напружене ухо розріжнювало мелодію, просту, жалібну мелодію рускої народної пісні, далі розріжнило й слова.

Деж ти, милий, пробуваєш,
Що за мене забуваєш?
Пробуваю край Дунаю,
Нераз тебе споминаю.
Коби човен тай веселце,
Ночувавбим в тебе серце;
Та ні човна, ні порома,
Ночувати мушу дома!

Що сталося з Борисом? Яка незглубима, чародійська сила обхопила его могучими руками, понесла его душу, як буря пилиночку, гойдаючи єї та пестячи мов дитя на хвилях сего голосу, не спокійний, а живій течії сеї пісні? Ох, він пізнав той голос, той чистий, срібний, троха горляний голос, котрий будив в его серці найкрасші, найлюбійші акорди. Але щоб той голос та руську мужицьку пісню співав? Ні, сему думка его не хотіла дати віри! І ще й як співав! З яким чутем, з якою силою виразу, з якою поражаючою простотою і ревністю! Тепер він і не силувався вже зломати чари, що обняли его, прорвати сіть, котрою обпутала его доля. Він слухав дальше. А пісня по короткім перестанку йшла до кінця, голос тремтів таємною жагою, якимсь тужливим, палким бажанєм, а жерело того голосу чинилось чим раз ближше і ближше.

Ой піду я лісом, бором,
Стану собі під явором.
Край явора є ставочок,
Там плаває шість качечок:
Одна другу припливає,
Кожда свою пару має.
Лиш я бідна все думаю,
Що я пари...

На половині послідної зворотки чудовий голос урвався. Густя вийшла з гущавини і побачила Бориса. Він побачив єї кількома хвилями швидше; крізь зелене смерекове гилє забіліла єї біла сукня, мов

пластинки блискучого снігу, а затим і сама вона виринула з півсмерку на світло зеленої поляни, мов якесь закликання, сонне явище. Борис не почував в собі сили піти насупротив неї і повітати її. І вона трохи змішалась. Вона була сама і не надіялась застати ту нікого, бо ще таки було рано, дома у них ще всі спали.

В кінці Борис отямився троха, підійшов до неї і повітав її.

— Не думала я, що ви такий ранний птах, — сказала Густя. — Не надіялась застати вас тут.

— Але я не думав і не надіявся, що ви вмієте так чудово співати і ще таких чудових, чисто народних пісень, — сказав Борис.

— Щож, ви може поремствуєте на мене, — сказала злосливо всміхаючись Густя, — за те, що я, польська патріотка, смію переймати і співати рускі, хлопські пісні. Щож, даруйте, я доси вважала їх так само своїми, як наші краковяки, тільки що ті красші, глибше до серця промовляють, більше відповідають моїй натурі, моєму настроєві.

— Значить, у вас натура більш руська ніж польська, — радісно якось сказав Борис. — А вже те чує, та простота і ревність, з якою ви відспівали отсю пісню, — се вже прямо вплив теплого... горячого чуття. Сего ані вивчиш, ані на здогад не вдаси.

Густя з легка, добродушно всміхалась.

— Ви багато мусіли читати рецензій театральних та оперових, — сказала вона, — а то з мого невмілого цвіркотання зробили бог зна яку соловієву пісню.

— Ех, пані, — сказав якось сумно Борис, ідучи поруч неї назад горі стежкою, — що значить соловієва пісня, а що цвіркотане? Чи штучність композиції, сила або чистота голосу, слова пісні становлять усе? Бувають хвили, коли соловієва пісня надійсть міні до живого, а бувають і такі хвили, коли цвіркотане, нехай і таке цвіркотане, яким ви назвали свій спів, може...

— Що може? — цікаво запитала Густя.

— Може до глибини прошибнути, проняти, на віки заповнити серце чоловіка.

Густя зблідла і затремтіла. Борис ішов обіч неї, потупивши очі, і мовчав.

— Можности не перечу, — сказала в кінці Густя, — але від можности до дійсности звичайно дуже ще далеко.

— Як я бажав би, щоб було далеко, — зігхаючи сказав Борис, — та щож, пропало!

— Як то пропало?

— Немилосерні ви, пані, — мало що не скрикнув він, — допитуєтесь о те, що й самі знаєте, чого догадуєтесь, мусіли догадатись від першої хвили мого побуту під вашою стріхою! Не вже ж ви не знаєте, що я вас люблю?

— Знаю, — тихо, похиливши лице, але спокійним і певним голосом сказала Густя.

— І не вже ви думаете, що міні вільно і можна віддаватися тій любові, навіть думати о ній?

— Щож, для чого ж би не вільно і не можна? Сего я не розумію.

— Хібаж не бачите тисячних перепон, покладених перед моїми ногами віковою традицією і суспільними відносинами?

— Але чим же се все спияти може ваші думи, ваше чуте?

— Тим, що з гори робить їх ілюзійними, безплодними, марними, а затим і шкідливими. Хто зна, кілька часу міні прийшлося би страстити в зачарованім крузі, а за той час може я зробив би що небудь доброго і користного для людей.

— Ну, тай утілітарист же ви! — сказала не то з усміхом, не то з докором Густя. — Все б тільки користі, плоди та пожитки! А яка користь з заших користів, який плід ваших усіх плодів, яка ціль ваших цілей? Жити, тай годі! А що ви зробите, коли сей зачарований сон буде як раз найкрасшою частиною цілого вашого життя? Коли ся ілюзія буде як раз найкращим плодом, який вам судилось зірвати? На кого тоді пожалується, що самохіть розвіяли ілюзію, знівечили плід?

Борис мимоволі зупинився і втопив в неї свої здивовані очі.

— Що се ви говорите, пані, — сказав він тремтячим від внутрішнього зрушення голосом. — Чую ваші слова: розумію їх, але значіння цілої вашої мови не можу порозуміти.

— Скажіть радше, що не хочете вірити тому, чого догадуєтесь.

— Як то? Не вже ж би се могло бути правда? Не вже ж би ви, ви пані, мали?

— Я люблю вас, — сказала вона спокійно. — Хіба то що так страшного або дивного?

Борис стояв мов оголомшений, не зводячи з неї очей. Вона стояла перед ним з лицем блідим, спокійним, похиленим в низ. Але коли по хвили підняла очі в гору і зустрілася з его палаючим поглядом, то непоборима магнетична сила попхнула їх одно до одного. Їх рамена сплелися, лица запаленіли, уста зблизилися і злилися в горячій, першій, чистій поцілунку. І затим засоромлені вони відскочили одно від одного, потупили очі і мовчали. Приязно глядів на той перший проблеск святого поломя старий ліс, ласкаво шумів, обвівав молоді душі ніжними пестощами, освіжував груди запахущим, холодненьким леготом. Крізь его узірчасті гильки денезде продиралося соняшне проміне і висіло в низ мов золоті нитки, насновані на якусь дорогу і багату тканину.

Борис знов мовчки підійшов до Густі і взяв її руку. Рука була малесенька, ніжна, м'яка і тепла. Борис чув, як дрожала та рука, як тремтіли її мускули під сніжнобілою, прозірчастою шкіркою. Несказане чуте заповнювало его серце. Він не знав, що з ним дієся, що робити, що говорити. Взнявши Густю за руки, він повів її з собою на гору, на вершок, на те саме місце, де перед хвилию думав і повзяв таку рішучу постанову. Вийшовши на сонце, він разом почув себе якимсь вільним, легким, веселим, почув потребу говорити, оповідати, обнимати духом широкі горизонти, минуле й майбутнє, щоб тільки до безконечности розширити границі теперішнього, щоб теперішнім чарівним світлом облити все, куди тільки засягне те проміне.

— Знаєте, пані... Боже мій, чи думав я, чи снів я коли небудь, що воно отак можливо?... Знаєте, отсей момент пригадує міні...

Давно, давно се було, літ тому з десять. Я йшов зо шкіл додому, не гостинцем, на - в - правці через гори, через села та ліси. За одним селом на підгір'ю зустрічаю двоє дітей. Маленькі, в одних тільки сороченятах, крайками оперезані, вітер розвіває їх біле як лен волосе. Побрались за руки і йдуть стежкою під гору. А село вже далеко, не

видно єго за пригірком. — А куди ви, діти? — питаю їх. Не злякались мене. Старшенький хлопчик вів за руку молодшу сестричку. Він глянув на мене, махнув прутиком тай каже: „Ідемо онтам на цвольний вельх“. „А чого ж вам там треба? Адже далеко!“ — кажу я. „Казали бабуса, сцьо там за цвольним вельхом кінець світа, залізні стовпи небо підпиляють. Соніцько на ніць ховаєся, а така лядна-лядна дівчинка отволяє єму вольота. А вона до мене плыходила в ноць і казала: Митлюню, плыйди по мене з Матльонкою, то я вам таких лядних ябльоцьок надаю! От ми йдемо.“ Чи повірите, пані, в тій хвилі міні здаєся, що се ми ті діти і йдемо за отсим вершком шукати чогось такого, чого не дає дійсність, а тільки являє нам сон або творча уява.

— Хто знає, — сказала Густя. — Може й знайдемо, коли б тільки зуміли шукати.

Вона не витручала свою руку і йшла поруч Бориса, доторкаючись до него своєю сукнею, своїм раменем. В кінці війшли на вершок і зупинилися, але ані одно не сміло перше піднести на другого очей.

І щож сталося з тими бідними дітьми? — запитала Густя.

— На щасте я мав при собі пару гарних яблук, дав їм по одному і сказав: Ідїть до дому. Отсе тота дівчинка через мене передала вам ті яблочка, а приходити тепер не казала, бо єї дома нема. І вони владувані потюпали назад у село.

— Он бачите, — радісно сказала Густя, — і ви ще не такий страшний реаліст. Дітська поезія і вас на хвилю зробила поетом. І щож ви властиво зробили? Ви піддержали у тих дітей їх чудову ілюзію, але нею таки і вдоводили, ушасливили їх.

Вона підвела на нього очі, і знов невидима сила поперла їх одно к одному.

— Моя! моя! Густочко, зірочко! — шептав задихаючись Борис. — Боже мій! Що зо мною дієся? Чи се ява, чи сон? Коли сон, так дай міні не пробуджуватись більше!

І він нетямний, оп'янілий цілував уста, личко, очі, чоло і руки Густині, раз німіючи з роскоші, то знов розливаючи цілі потоки пещених слів, оповідань з свого житя, голосних мрій, пересипаних поцілуями.

Вони посідали на траві, близесенько одно коло одного. Густя з виразом задуми гляділа десь далеко понад верхи гір, немов здоганяла оком ті дрібнесенькі срібні хмарки, що раз виринали з глибокої синяви неба, то знов тонули в ній. Здавалось, що вона, забула о всім, що єї окружало, потонула і розплилась в теперішности, а з усеї єї істоти оставсь тільки оден порив в якусь темносиню, незглубиму далечінь.

— Чом я не та хмарка, — сказала вона. — Винирнула б собі з бездонної бездни, полюбувалась би сонцем, блакитом, погуляла б з буйним вітром і знов би розплилась, потонула б і сліду б не покинула!

— Не вже се так приємно сезнути і сліду ніякого по собі не покинути? — сказав задумчиво Борис.

— Я не знаю, — сказала Густя, — але міні здаєся, що таки приємно. Подумай лишень, що всякий слід, се свого рода пляма на чистій лазури, всякий містить в собі хоч яку небудь часточку земного бруду. І по що? Знаєш, яка була моя найлюбіша забавка до самого недавнього часу? Сидіти над рікою, пускати з єї хвилями дрібні патички та трісочки і глядіти відтак, як вони прудко, мов привид сонний, перепли-

взять по чистій хвилі і ані слідочку по собі не лишають. Тільки тінь їх мигне і більш нічого не стало. Оттак і я рада б переплисти, перемигнути через жите, тихесенько, прудко, безслідно! Бог його зна, може се й грішно, але щож я тому винна, коли воно так?

— Ні, Густочко, — сказав Борис. — се не гріх, а просто психологічне явище, звичайне в певній добі розвою нашого організму. У кожного чоловіка приходить така доба неозначених бажань, золотих і надзвичайно ярих мрій, раптових вибухів чуття. Але жите зладжує звільна ті вискоки, регулює той ручій і з розжареного, прискаючого металю виковує або пожиточний для людськості знаряд, або невдалий пшик.

— Але не забувай о тім, що є й такі металі, з котрих ніякого пшику не викуеш. Кинь его на воду, а він тобі полум'ям займесь і під руками згорить. Знаєш, любий мій, — міні все здавалося, що ті люде найщасливіші, що вмирають за молоду, в цвіті віку і сили. Як горячо бажала я нераз умерти молодою! Особливо літом підчас бурі ціла суть моя починає якось розкішно тремтіти, проймаєсь якимсь тривожним і заразом радісним прочутєм. Міні снилося нераз, що отак серед живої розмови, серед... серед любощів і поцілуїв простягаєсь з неба золота нитка прямо в мою грудь, без грохоту, без болю, без дрогонення я паду нежива.

— Все то само, Густочко, все то само! Бажанє любови, бажанє порівно душі і тіла, — воно немов той Протей перекидаєсь у всякі явища, в тисячні форми, нераз найсуперечніші з собою. Але тепер, любя моя, тепер, коли ти любиш, тепер воно повинно бути інакше. Аджеж ти любиш, правда?

— Правда.

— Мене любиш?

— Тебе.

— І будеш любити? Будеш міні вірною? Зможеш ураз зо мною... Густа своєю ручкою закрила ему уста.

— Незносний! Ненаситець! Мало тобі сеї хвилі? Чуєшся щасливим, чи ні?

— Густочко! Як можеш про се питати?

— А коли чуєшся щасливим, то по що покидати те, що у тебе перед очима, а забігати в будущину? Хіба ти знаєш, хіба я знаю, що криєсь за темною заслоною? З верху вона помальована рожами та пишними квітами, але хто его знає, що по за нею криєсь?

— Щож, Густочко, — сказав Борис, — гріх би міні був любити і не подумати наперед о тім, як забезпечити собі тоту любов, забезпечити своє і твоє щастє.

— Хібаж ти в силі забезпечити его, бідний мій? Ні, покинь такі думи! Люби, доки любитьсє, а там побачимо, що буде.

І вона перший раз обвила его шию руками, притисла своє личко до его і почала палко цілувати его. Кров приплила Борисові до голови, затуманила его пам'ять. З цілою силою горячої любови він обняв цю чародійку-дівчину і серед поцілуїв та пестошів щезли всі сумніви, всі питання, всі обави, мов мрака на сонці.

— Роби зо мною, що хочеш! — шептав він ледве дух переводячи, — твій, на віки твій! Веди мене хоч по рожах, хоч по тернах, — усьуди їду за тобою! Все віддам тобі, тіло і душу. Що буде, те й буде!

А вона лагідно всміхаючись слухала тих палких слів, хоч по троха вони й жахом її проймали.

— Ну, годі вже, годі,— сказала Густя.— Опамятайся, милий, пора нам іти. Там десь на нас чекають зо сніданєм. На мене мамця сваритимуть, що за довго барилась, хоч лікарі міні казали що ранку в шпильковий ліс виходити. Розумієш? Ну, ходімож, але ріжними дорогами. Ти обходь лісок отуди і приходь пізнійше мене!

І з тими словами вона схопилась, ще раз горячо поцілувала его в уста і побігла вниз лукою, а відтак, не оглядаючись, щезла в лісовій гушавині на закруті стежки. Тільки срібний її голосок звенів, виводячи якусь веселу пісеньку, в котрій так і тремтіло та хвилювало розбурхане молоде чуť.

А Борис остався сам. Осліплений, оглушений усім пережитим, опянілий несподіваним і незазнаним доси щастем він не думав нічого, а тільки чув, як те щастя розпирало его грудь, задавлювало его серце. Тепер він справді не міг і не хотів думати про будуще. Що ему будуще? Що ему все на світі? За часину такого щастя можна все віддати, про все забути. Вона его любить,— от і все. Увесь кругозір его душі в тій хвили аж почерез край заповнився тим чуťем, не лишаючи для нічого більше місця. Мовчки, тихою ступою пішов він другою стежкою в низ.

Звільна потекли тепер для Бориса і Густі нові, несказано щасливі дні першої, чистої і непорочної, а про те горячої і все обіймаючої любови. Що день вони уміли урвати часиночку, щоб незаметно, неспостережено бачитись денебудь на самоті, поговорити, націлуватись і наобніматись. Борис виливав перед Густею всю свою душу, свої надії і плани, своє прошле і будуще. Густя-ж була якось дивно здержана. Про свою рідню говорила тільки загальними словами, а о собі не вміла нічого й сказати крім своїх мрій та поглядів. Фактів з її прошлого ані планів її будущего Борис не міг якось дізнатися. Правда, не в таких він був настрою, щоб уперто домагатись їх у неї. Густо-часто замість відповіді на питання в тім напрямі він одержував палкі поцілуї або веселі жарти—і вдовольнявся ними.

Оттак минув тиждень. Для Бориса цей тиждень був одним-одним цілим золотим сном. Тепер він не тільки нічого крім Густі не бачив і не чув, але нічого не бажав навіть, не боявся, не надіявся. Безвладно плыв по пурпуровій хвилі, що серед солодких, упоюючих пестошів несла его невідомо куди. Неси мене, хвиле!— говорило его серце,— неси, куди хочеш, чи до тихої, щасливої пристані, чи на круту бистрину, на острі підводні скали! Я зазнав щастя, покоштував того меду після котрого можна спокійно умерти, але жити спокійно в дотеперішній тісноті не можна!

У паньства Трацких частенько бували гості, ближші і дальші дідичі, пани на однім селі або й на однім фільварку, лісничі камеральні або управителі великих дібр, з котрих кождий міг би був закупити і двох таких дрібних дідичів, але волів служити і обкрадати великого добра, ніж тратити на малих. Тоді в салоніку Трацких бувало весело і гутірно, звенів фортеп'ян, велись широкі розмови, пили каву і гербату, грали в карти. Борис звичайно не ходив в таку пору до двору, ані на обід ані на вечерю,— сидів в своїй офіцині і або слухав Тоньо

8913

вого балакання, або сам ходив по своїм тіснім покою з руками в кішених і думав — не думав, а марив, снував якісь безконечні, чарівні картини.

На хвилику, украдкою впадала туди Густя, вони обмінювались кількома словами, палкими поглядами — і досить. Часом тільки его прошено до салюну, коли в гостях було більше молодіжи і треба було когось чи для якої небудь товариської забави, чи для танцю. Звичайна гірська шляхта не горда, тільки обмежена. За то з приватними урядниками попадались і тямущі люди, Німці, Французи та Бельгійці, і з ними нераз Борис заговорювався до пізньої ночі. В карти він не грав, тож скінчивши розмову, йшов до своєї офіцини і довго ще ходив по комнатці, вколисуючи свою уяву золотими снами.

— А у нас сьогодні цікавий гість, — сказала Густя, заглядаючи до дверей Борисової кімнатки, — ану вгадайте, хто?

— Відкиж міні вгадати, — відказав він.

— Ваша колишня знакома, пані Магонська! — сказала Густя і побігла.

Борис остовпів. Щось мов різкий, холодний вітер повіяло ему в лице. Серце забилося тривожно, немов віщувало якесь велике горе. Та жінчина, котрої постать темною хмарию лежала на его минушнім, не вже ж вона й тепер не являєсь на те тільки, щоб випхнути его з того золотого раю, в котрім він чуєся таким щасливим? Але за що ж? Що він їй винен? Та ба, Борис від першої своєї стрічі з нею виніс важке, томляче почуте сліпої, елементарної сили, з якою у неї проявляєсь жіноча наметність. Він і досі не перестав її боятися і для того рішився твердо — не показуватись їй на очі, щоб не накликати на свою голову біди.

— Вельможна пані просять пана до салюну, — загомоніла в тій хвили служниця, підхиляючи двері.

— От тобі й на! — скрикнув Борис, і не надумуючись довго сказав: — Перепроси вельможну паню, що я не можу прийти.

— Вельможна пані конче просили, — сказала служниця і пішла. Що було робити Борисові? Він бачив, що ту годі викрутитись, і пішов.

— А, пан Борис! — сказала при его вході пані Магонська, простягаючи до него свою руку. Вона була ще в жалобній сукні, хоч її рум'яні лиця і палкі, на всі боки стріляючі очі зовсім якимось не лицювали до тої жалоби.

Борис підійшов до неї і поцілував її простягнуту руку. Він почув, як під его устами рука її незаметно дрогнула.

— Слуга пані професорової, — сказав він. — Від пана Трацкого довідався я, що пані ту поблизько живуть.

— І не були так добрі відвідати бідну вдову! — з якимсь лукавим смутком сказала пані Магонська. — А воно таки зовсім недалеко, через верх ідучи ледво милька дороги буде. А мій небіжчик так дуже любив вас! Ні, ви невдячні, пане Борисе! Знають, пані, — обернулась вона до пана Трацкої, — мій небіжчик любив его як сина і все було говорив міні: Мильцю, той Борис, то моя одинока радість, то моя надія! Ах, так, так!

І вона піднесла хусточку до очей, ніби то обтираючи сльози, котрих там не було, а з під тої хусточки боком зирнула на Бориса таким

поглядом, що у него аж мороз поза плечима пішов, ему пригадався її погляд з тої памятної стрічі в кабінеті її покійного мужа.

— Щож, ласкава пані, — сказав Борис, — я тут у паньства Трацких гість, і ніяково міні покидати одну гостину, а спішити до другої.

— О, я б нічого против того не мала, — сказала пані Трацка, мотнувши якимось дивно головою.

— А бачите! — сказала пані Магоньска. — О, я знаю паньство Трацких, вони б вам певно не зборонили. Се тільки, видно, ви самі не хотіли! А, гарно, гарно! Так то трактуєся давніх знакомих!

— Звиніть, ласкава пані, — сказав кланяючись Борис, — але я не вважав себе в праві.

— Е, що там право! У нас в горах всякий гість милий, бо всякий рідко являєя. Вже ви говоріть, що хочете, а мого дому не минете. Запрошую вас до себе, тай годі!

Затремгів Борис якимсь поганим прочуєм. Ся коротка розмова з Магоньскою в присутности одної тільки пані Трацкої, котра тяжко чогось сопла і зиркала то по вікнах то по дверях, втомила его, немов би отсе весь день таскав каміне або рубав дрова. Холодний піт виступив на его чоло; найрадше він був би пішов геть з сальону і покинув сю ненависну цокотуху, але годі було. Хоч з тяжким серцем, а треба було відбріхуватись.

— Ви надго добрі, надто ласкаві для мене, пані, — сказав він, — і я дуже вдячний вам за ваші запросини, але звиніть, що не можу їх прийняти.

— А то чому не можете? — живо і якимось дразненно підхопила пані Магоньска.

— Плян моєї вандрівки не дозволяє міні так далеко збочувати з дороги. Впрочім я й так уже, надуживаючи гостинности паньства Трацких, пробув ту довше, ніж би слід було. Пора до дому поспішатись.

— Пусті вимівки, пусті вимівки! — говорила махаючи рукою пані Магоньска. Плян не дозволяє — до дому вертатись — пусте! До кінця вакацій ще пропасть часу, а коли хочете, то я своєю фірюю відішлю вас до дому.

Після холодного поту Бориса тепер кинуло в жар. Він почував таке, яке мусить почувати заяць, що що сили втікає перед хортами, а чує вже близько за собою їх завзяте сапанє. По короткій бор-тьбі з собою він рішився взятись на спосіб, щоб тільки проволочки діло.

— Щож, коли така пані воля і ласка, то я не смію не прийняти вашої гостинности.

— Значить, поїдемо разом, ще нині! — скрикнула Магоньска.

— Нині міні трулно буде.

— А то чому трудно? Хіба, що паньство Трацкі не пустять?

— О, ми не сміємо задержувати пана Бориса, — сказала пані Трацка, — противно...

— А, видите, паньство Трацкі не задержують, — значить, чогож вам?

Борис сидів, мов опущений в воду.

— У мене ту ще треба б дещо позаписувати, попорядкувати, — почав він, — не знаю, чи встигну сьогодні.

— О, то нічого, я почекаю хоч і до півночі,— ідіть тільки і приготуйте, що вам треба, а вже будь що будь я вас не лишу. Чуєте, пане Борисе?

Борис поклонився, всміхнувся силуваним сміхом і сидів на своїм місці мов прицвяхований.

— Значить, маю ваше слово,— сказала пані Магоньська і встала. Зирнула крізь вікно в садок і скрикнула:— Ах, Густочка! Люба, який пречудесний букет для мене нарізала!—І підбігцем, мов панночка вибігла з сальону на ганок, а з ганку в садок, і відти ще чулись її скрикування подиву та голосні поцілуї, що витискали її грішні уста на непорочнім Густинім личку.

А Борис сидів в якійсь темній, болючій нетямі. Що се дієсь з ним? Чи й се ще сон, лякаюча сонна мара, чи огидне пробуджене з щасливого сну? Не вже отсей глупий, наївно підлий підхід має знищити его щасте, підкопати его долю? Він не боявся того, що жде его там, у неї, в її домі, і не думав о тім. Він боявся тільки покидати сей дім так нагло, чуючи наперед, що другий раз не легко вже буде сюди потрапити, так як тому стрільцеві, що раз случайно попав у закліату печеру, повну скарбів, але не вмівши раз з них скористати, опісля ціле жите дармо блукає-шукає, а входу таємного найти не може. Він чув наперед, що коли нині відіде, то сей відїзд буде початком довгої, може й довічної розлуки з тою, котру так несподівано, а так горячо і глибоко полюбив. Він все ще не хотів покинути тої думки, як би викрутитись з рук тої жінчини, що другий раз наважилась помутити его жите. Мов та ростина, котру силою наважились вирвати з землі, ще послідніми, хоч і як слабими корінцями не перестає держатись всеплодющої матері, так і він не переставав держатись за сю думку: викручусь, проволочу час, збрешу, що приїду піхотою через день, через два дни, а сьогодні нізащо не поїду! Але могоча рука лихої долі таки наважилась вирвати й сей послідній, слабкий корінець. Пані Трацка, строга і гнівна як чорна хмара, стала перед Борисом випростувана, з блідим лицем і дрожачими губами.

— Пане,— сказала вона сухо. Борис прокинувся з своєї задуми, без памяти схопився з крісла і став перед нею.

— Пане, ви поїдете з сею панею, зараз таки, сьогодні!

Борис глядів їй в бліде, гнівом передернуте лице, не знаючи, що й казати.

— Так, пане, я бачу, що вам не хочесь їхати, але ви мусите. В моім домі довше нема для вас місця.

— Пані,— сказав Борис спокійно і повагом,— коли я надужив вашої гостинности, то прошу дарувати, але не знаю, чим я заслужив на ваш гнів.

— Не знаєте? Я вам скажу. Ви нечесно поступили собі, мій пане!

— Я?

— Ви, ви! За мою гостинність ви зводите з ума мою дитину! Що ви собі думаєте? Хібаж ви не маєте натілько розуму, щоб знати, що вона не для вас? А коли не знаєте сего, то я вам кажу: не робіть собі марних ілюзій!

— Алеж пані,— хотів було щось відказати Борис, та Трацка перервала его.

— Ані слова більше! Я все знаю. Не звиняйтесь, не вибріхуйтесь, бо то вам нічого не допоможе. А, то гарно, чудесно! От які вони, патріоти та демократи! Вір їм, тули їх, а вони як ті змії таємно підповзують, щоб ужалити тебе в саме серце! І небійсь, хоч демократ, а не звертає свої очі на сільських дівок, тільки он куди! Фарисеї ви, не демократи! Бога з серця викинули, і думають, що всю мудрість поїли! О, як я погорджую вами! Як я ненавиджу вас! Ну, чого стоїте ту передо мною? Ідіть і збирайтеся, щоб вас ту від нині мої очі не бачили!

Борис пішов, не кажучи й слова більше, німий і нечутливий, як та машина, котру турнули і вона крутиться. Аж коли обвіяло его свіже повітря садка, обілляло ярке сонічне проміне, освіжили пахощі, зелень і шум дерев,— аж тоді вернули его думи, ожила его свідомість.

— Що се таке?— думав він, стискаючи чоло долонями і бігаючи по своїй комнатці, мов звір по клітці.— Відкіля вона дізналася? Хто їй сказав? Чи вона нині тільки про все дізналася, чи може сама зразу всего догадувалась, а потому й бачила? Але коли знала давніше, то чому ж мовчала аж до нині? А коли нині дізналась, то хто міг їй сказати?— І він почав перебирати всіх домашніх, та на нікого не міг попасти. Може Густав? Та ні, сей коли б бачив, то відразу б накрив їх, сказав би до очей, не ховався б аж до нині. На молодших паничів і думка его не спадала, бо знав, що Тоньо не такий, а Едмунд або спить до полудня або волочиться кудись поза домом. В кінці здалось єму, що думка его найшла щасливий вихід з сеї путаниці. Може Густя сама призналась? Характер її натілько прямий і чесний, що вона мабуть не знесла довше непевности і визнала матері свою любов. Ну щож, коли так, то не біда. Адже ж він з гори знав, що мати Густина не похвалить такої любови своєї дочки, але гнів матері не лякав его. Він чув в собі силу і відвагу— проложити собі дорогу через жите і твердостю своєї волі, чесною працею і любовою здобути руку тої, котру полюбив, коли тільки вона покажесь того гідною. Отся догадка затим успокоїла его. Тільки з Густею розмовитись, то все проясниться,— подумав він.— А тоді забираю свої манатки, та драпака через гори до дому. А до Магоньскої нізащо не поїду, нехай собі про мене й по стінах дереться!

От так роздумавши, Борис вийшов в сад, чи не зустрінесть з Густею. І справді побачив її оддалік: ішла під руку з Магоньскою, бліда як звичайно, тільки бліді, міцно зціплені уста і помутнілі, немов слізьми запливаючі очі свідчили о внутрішнім зрушенню, котре насильно старалась скривати в собі, слухаючи ненастанно го щебетання та голосного сміху молодої вдови. Борис наблизився до них, надіючись як небудь улучити хвилину, щоб розмовитись з Густею в чотири очі.

— А, от і наш лицар!— скрикнула весело пані Магоньска, побачивши его і простягаючи руку.— А ми як раз о вас говорили. Я розказувала Густочці, як мій покійний муж перший раз побачив вас ходячого по поручю по над височенним, стрімким берегом. Ну, Густочко, глянь тепер на сего елегантного, стрійного кавалера! Хто б его подумав, що перед якими небудь десятима роками він босоніж витворював такі штуки, немов би спосібився на линоскока! Ха, ха, ха!

Несказано прикро і осоружно було Борисові слухати сю мову і се оповідане і в душі своїй він побажав пані Магонській попастися в тій

хвилі до дідьчої мами в сусіди. А пані не переставала цокотати, все звертаючись то до Густі, то до Бориса.

— Ну, щож, пане Борис, ви вже зібрались? Поїдемо, зараз по обіді поїдемо. О, і в думці собі не покладайте, щоб я вас швидко пустила. Батька мого пізнаєте,— він вас полюбить як сина. Бідний батько, старий уже став, не привик в хаті сидіти, а ще й без товариства. От утішіться! А знаєш, Густочко, пан Борис для молодих жінок дуже небезпечний чоловік! О го-го! Вже я знаю, що знаю! Стежись его, любя моя! Та що, я буду твоїм добрим ангелом і заберу его від тебе, щоб, борони боже, тее то!...

І сміючись, вона погрозила пальцем. Густя спалахнула живим рум'янцем, а Борис аж зуби зціпив від гніву та натуги, щоб не вибухнути яким нерозважним словом.

— Щож, може для кого й небезпечний,— сказала Густя,— а для мене ні.

— Чи так? Ти така певна себе? Ну, ну, я знаю, що ти завжди розумна панночка, алеж, моя любя, з досвіду можу тобі сказати, що бувають хвилі, коли чоловік стратить владу над своїм розумом і над своєю волею, і то як раз перед лицем самої покуси.

При тих словах пані Магоньська зовсім недвозначно моргнула на Бориса. Той аж поблід і до крові пригриз уста. Густя також поблідла, завваживши те моргане і зрушене Борисове.

— Пані дарують,— сказала прудко Густя,— але, здаєсь, мамця кличуть, я мушу йти!

І не чекаючи відповіді, вона пурхнула в бокову доріжку і зчезла в закруті.

— Прекрасна дівчина, правда, пане Борисе! — лукаво усміхаючись сказала пані Магоньська.

— Гм, певно, гарна панночка, — з силованим спокоєм сказав Борис.

— Що? Так холодно? „Гарна панночка“! Ех, пане Борисе, не богохульствуйте! То чудо не дівчина! Перла правдива!

— Щож, пані, я на перлах не розуміюся, не можу знати, чи правдива, чи фальшива.

— Але я вам кажу, я! Міні можете вірити. А впрочім знаєте, що я вам скажу! Гляньте міні прямо в очі!

— Пані, і пощо говорили о небезпеченстві покуси; позвольте, що я й собі візьму до серця сю пересторогу, — сказав Борис, спускаючи очі до землі.

— Ха, ха, ха! От хитрий! От хитрий! Та ні, мене не здурите, від мене не викрутитесь!

— Навіть не думав, — зовсім невинно сказав Борис.

— Ага, не думав! Знаю вас, знаю! Ну, скажіть, признайтеся: ви любите її, закохалися? Скажіть, ви знаєте, що я ваша приятелька. А може я зможу вам допомогти чим небудь? Ну?

— Пані, — сказав Борис, на переміну то блідючи, то паленіючи, — хто дав вам право підходити до мене з таким питанням? Я у паньства Трацких случайний, і, як бачу, зовсім навіть не пожаданий гість, а у вас нема звичаю надуживати панської гостинності!

— Досить, досить! — скрикнула пані Магоньська, голосно сміючись, — не говоріть більше, не треба! Дивний ви чоловік, пане Борисе!

Думаєте, що така річ, як любов, може скритись перед очима жінчини, котра й сама колись любила, а може... може ще й доси любить. А вважається чоловіком розумним! І замість щоб сказати своє слово прямо, щиро і отверто, порадитись, розпитати, — ви починаєте крутити, виверчуватись, граєте ролю обуреного і плетете нісенітниці! Ні, встид вам, пане, встид!

— Ви, пані, живучи ту в горах між ворожками та ворожбитами, мабуть і самі на ворожку подалися, — сказав з гіркою іронією Борис. — Але скажу вам по правді, що в данім разі не завидую вашій мудрости.

— Що? Значить, ви не любите єї? — скрикнула пані Магоньська, впиваючи свої блискучі очі в Борисове лице.

— Я не маю права ображати панну Густю ні в очі ні по за очі, значить, не маю права говорити на ваше питане ані так ані ні. Одно й друге було б образою.

— Тере—фере! Бог зна, що ви говорите — образою! Ну, але скажіть по щирости: адже ж я бачу, що ви нерадо відси вибираєтесь, хоч пані Трацка очевидно в одній хвили рада б вас позбутися.

— Я й сам думав сими днями вибратися. Але pozwольте, пані, перепросити вас. Коли маю сьгодні вибратись, то мушу ще дещо поскладати і попорядкувати у себе.

— Добре, добре, їдїть, — сказала пані Магоньська. — А о тім інтереснім предметі, що отсе почали, ми ще поговоримо. Вже ви моїх рук не уйдете, вже я вас візьму на такий строгий екзамен, строжший, ніж усі ваші рігори!

І пані погрозила Борисові пальцем. Той розкланявся і пішов до своєї офіцини. Єго тягла туди могуча сила. В одній хвилині, коли розмовляв з Магонською, єму здалось, що з поза корчей, що отінювали вхід до офіцини, мигнула чорна сукня і золотиста коса Густі. Він спішив, дух в собі запираючи, надіючись ту зустрінути її.

— Іди, їди! — сказала в слід за ним пані Магоньська, лукаво всміхаючись. — Мене ти не здуриш! Знаю я добре, що тобі подобалась ся порцелянова лялька! Боже мій, і де то у тих мужчин очі! Що за густ! Як може таке сотворіне подобатись! А я вам пересолю тоту любов. Добре, що глупа стара міні звірилась, а то обоє такі невинні міні роблять, що я б від першого разу й не догадалась нічого.

Ну, але тепер я їм досолила! І словами і очима насипала між них такого приску, що певно їм відхочесь ще раз зближуватись до себе. А ще й стара по моїй стороні. Як вона мене просила — взяти Бориса з собою, немов не знати яку їй ласку зроблю! А я на такий празник і скоком. А хлопець нічого собі, простенький, як і тоді був, тільки виріс, змужнів. Нічого, попробую вибити єму з голови отсю ляльку, а там уже я не буду, коли не здужаю здобути єго для себе. Доктор медицини, за пару ліг буде мав свій власний хліб, значить... Значить, під кожним згляд м славна штука. А що хлопович — ет! Пусте! Нехай старі діти в ролі Трацкої того лякаються. Мене тим не налякають!

Оттак думала та міркувала пані Магоньська, звільна ступаючи стежкою та прямуючи до ганку. Ту здибала її пані Трацка і обі серед живої розмови пішли оглядати панине жіноче господарство: карафіоли та калярепу на грядках, індічата на подвірю, каченята на ставку, а там і в поле вийшли капусту обзирати.

А Борис, увійшовши в свою кімнату, застав в ній Густю, оперту ліктями на столик, з лицем закритим долонями. Крізь пальці на стіл капали рісні сльози.

— Пані, — сказав він, стиха наближуючись до неї.

Вона піднесла голову і зирнула на него; сльози ще дужше полились з її очей.

— А, так ти їдеш до неї, до тої... тої безвстидниці! — скрикнула вона.

— Густочко! — скрикнув Борис, кидаючись до неї і хапаючи її за руку.

— Проч, проч від мене, негідний — скрикнула Густя, вихапуючи від него свою руку. — Ти не любив мене і не любиш! Ти грав зі мною комедію, душив мене, а думав о іншій, о тій... негідній!

— Пані! Густю! Богом кленусь, що се неправда! — в смертельній трівозі скрикнув Борис. — Ніколи на світі, одним поглядом, одним спогадом не душив я тебе, не фальшивив перед тобою!

— Не кленись, бо я знаю! Коли б ти не любив її, то ти б на перше її слово не покидав мене, не таскався до неї!

— Доле моя! Не рви мого серця, Густю! Хіба ж я охотно їду до неї? Адже ж твоя мати силою проганяє мене з дому!

— То що з того? То йди до свого батька, але не до неї.

— Я ж так і думаю, Густочко! Ненависна вона міні гірш пекла! Ох, коли б ти знала, як... як я її ненавиджу!

— Ненавидиш? А то за що? Значить, між вами були якісь близші зносини? — Ти її любив, вона відопхнула, зрадила тебе? А? Он як? Бо за щож би ненавидів? Чоловіка рівнодушного міні я не стану ненавидіти. Значиться, я не помилилась. А ти так присягався міні, що нікого, нікого опріч мене не любиш і не любив ніколи! Комедіянте, комедіянте! І вірити твоїм словам, твоїм присягам! Ну, щож, їдь з нею! Їдь, куди наважився! Я не бороню!

І важко дишучи, ціла спаленіла, вона відвернула своє лице від Бориса, що стояв на місці, мов громом прибитий.

— Боже мій! — скрикнув він в кінці ломаючи руки, — не вже ж усе тут в тій нещасній хаті сприялось, щоб погубити мене, щоб убити мене в моїх власних очах, зробити з мене підлого і безчесного чоловіка за те тільки, що я щиро любив? І ви, ви, пані, можете так до мене говорити, так о мні думати? Про найтяжшого мого ворога я не думаю нічого злого, доки не переконаюся. Не вже ж я такий ваш ворог, що ви й вислухати мене не хочете?

— Ну, говоріть, говоріть, що маєте сказати, — холодно, не обертаючись сказала Густя.

— Я скажу вам, для чого я ненавиджу сю паню.

— Ну, для чого?

— З двох причин. Раз для того, бо вона була причиною смерті свого мужа, котрого я любив і шанував як батька, котрому більше завдячую, ніж батькови. А по друге для того, що вона нині убиває і нищить одинокє, найкрасше щастє мого життя. Мало вам сего?

— Не мало, коли тільки се правда. Ви кажете: була причиною смерті свого мужа. Яким способом?

Борис зупинився і поблід.

— Пані, звільніть мене від оповідання, котре...

— Яким способом? — холодно, різько повторила Густя.

— Пані, доле моя, вірте міні, лиш крихіточку вірте! Я вам сего не можу сказати, в тій хвили не можу, але за те ви не повинні осуджувати мене.

— О, певно, що ні, бо ви самі себе осуджуєте! Не говоріть, не говоріть, не треба!

Борис в німім одчаю глядів на неї довгу хвилю. Стояла випрямлена, з лицем блідим, відверненим від него, холодна і невмолима, немов не та сама, котра вчора ще таяла, пестилась в его обіймах. Жаль лютий здавив его серце. Він відійшов в куток, сів на стільчику, опершись ліктями на коліна і схиливши лице в долоні тихо, тяжко заридав. Густя здригнула, почувши его хлипане, бистро зирнула на сльози, що капали з его очей на долівку, і знов відвернулася. Довго тяглась болюча тиша, переривана тільки насилу здавлюваним хлипанем Бориса та плюскотом грубих сліз, капаючих на поміст. В кінці Густя не вдержала. Стиха підійшла до него і поклала ему руку на плече.

— Борисе, — сказала вона мягко, — чого ти плачеш?

Борис підвів голову і обтер сльози. Его лице було бліде, але спокійне.

— Плачу за своїм сном золотим, за своїми іллюзіями, з котрими я був такий щасливий.

— За якими іллюзіями?

— Вибачайте, пані! Були хвилі, коли міні здавалось, що ви мене любите. Се були іллюзії. Тільки тепер я переконався, що ви не любили мене, не могли любити. Щож, се не ваша вина, а тільки моє нещасте.

Я вдячний вам навіть за ті іллюзії, котрі хоч кілька день ущасливили мене. Тепер вони нараз розвіялись, троха за нагло, через той же серце болить і сльози ллються. Вибачайте, пані!

— Борисе! Мій дорогий, милий, єдиний! Не вже ж ти й справді думаєш, що я не любила тебе, не люблю над житє, над свою душу? Ні, се не може бути, ти не можеш бути такий злий, такий несправедливий!

І Густя ридаючи кинулась в обняття Борисові, обливаючи его лице слізмами, покриваючи поцілуями¹⁾. І все минулося для него, все щезло, мов і не було: і біль і жаль і розпука. Вона любить его! Марні все перешкоди, інтриги і злість, — ніякої боротьби він не налякаєся, коли вона его любить.

— Густочко, серце моє, ангел мій! — шептав він, цілуючи її руки, очи, уста, — не плач, я тобі вірю, я тебе люблю! Тебе одну і нікого більш! Кленує тобі всім, що найдорожше для чоловіка. Не вір сплетням ані обмовам! Не повіриш?

— Ні, ні!

— Так ти любиш мене? Любитимеш і дальше? Не забудеш?

— Ні, ні.

— І будеш моєю?

— Милий мій, не говори об сім!

¹⁾ В рукоп. поцілуючи.

— Як то не говорити? Адже ж нині ми розлучаємось, я йду до дому. Так треба ж нам знати, що діяти на майбутнє. Скажи, зиронько моя, будеш моєю?

— Ні.

— Ні? Як то ні? Значить, не любиш?

— Борисе, милий, не допитуйся о те! Хіба мало тобі моєї любови? Мало тобі поцілуїв! Що забігати в майбутнє?

— Алеж, Густочко, те майбутнє розпічнешь у нас за годину, то як же нам розставатись?

— Розстанемось, як і зійшлись.

— Що, що ти кажеш? Не вже ж се можливе? — Аджеж між тим днем а нинішнім ціла вічність, ціле наше щастє!

— Ну, і досить з нас. Вдоволяймося тим, що пережили.

— Густю! — скрикнув Борис, — не вже ж се любов так говорить? Ні, я не повірю, се не може бути! Скажи, голубочко, скажи, що будеш ждати на мене, що не забудеш мене, що будеш моєю!

— Ні, Борисе! Ні твоєю, ні нічиєю не буду! Не муч мене допитуванєм! Не налягай на мене, щоб я змінила свою постанову!

— Але ж то не може бути! — скрикнув Борис. — Для чого ж так? Коли ти вважала мене гідним твого серця, то чом же я негідний твоєї руки?

— Дарма, друже мій! Навіть не пробуй змінити те, чого змінити не можна.

— Але ж я не розумію нічого! Чому не можна? Що се значиться? Скажи, Густочко, не муч мене!

— Милий мій, — сказала Густя, обвиваючи руками его ший і при-
тулюючи его лице до свого, — не гнівайся на мене за те, чого я не
можу тобі сказати ані вияснити! Розстаньмося добрими приятелями.
Хто знає, чи не послідній раз нам судилось тепер отак при собі си-
діти! Ти ж усе говорив, що се все тобі видаєсь сном. А воно й справді
так було. Згадуй мене, як сонний привид, от і все, що я тобі можу
сказати на прощанє.

Борис з крайним зачудуванєм слухав тих слів. В голові ему му-
тилося, найсуперечніші чуття металась в серці. Він встав і випря-
мивсь перед Густею, глянув їй сміло і отверто в очи і сказав:

— Ні, пані, сього не буде! Ви помилились в виборі! Думали найти
куколку, побавитись нею і кинути, але нашли чоловіка з серцем, а
не до того Русина. Ні, пані! Я не куколка! Коли полюблю, так уже
цілим серцем, а гратись любовою не вмію. Може бути, що у вас така
мода і що ви не бачите в тім нічого злого, нічого неморального, —
але я не з того круга. О, тепер я розумію вас. Нікому б був сего не
повірив, але своїй власній шкірі мушу.

— Борисе! — благала Густя, — ти опять пересаджуєш, прибіль-
шуєш і мучиш себе і мене тим, що міні й не снилося.

— Так? Ну, а скажіть міні, пані, відки дізналася ваша мати про
вашу любов? Ченьже від вас самих?

— Від мене? — повторила Густя, затремтівши. — Ні, Борисе, не
від мене.

— А від когож? Може Густав підглянув?

— Ні.

— Може Едмунд? або тато?

— Ні.

— Ну, так хтож міг їй розказати? Хіба Тоньо

— Т... так, Тоньо, — неспокійно якось шепнула Густя.

— Га, то я тепер зовсім нічого не розумію.

В тій хвили з подвіря дався чути голос пані Трацкої: Густю! Густю!

— Мамця кличуть! — скрикнула Густя. — Бувай здоров, Борисе! А слухай, єсли мене любиш, не їдь до тої... Магонської!

— Щож міні з того, чи я тебе люблю, чи ні. І що тобі з того? — сумно сказав Борис.

Густя всміхнулась, кріпко поцілувала его і шепнула: — Дурний, дурний та не догадливий! — ще раз усміхнулася і вибігла з комнати.

— Прощай, милий мій! — шепнула вже з-за дверей і зeszла, тільки сукня єї зашуршала.

— От тут і розумій єї, будь мудрий! — сказав сам до себе Борис і почав ходити по комнаті. Довго ходив він, важучи і сюди й туди Густині слова, і нічого не міг зрозуміти. Єї відказ, що не буде его жінкою, такий упертий та безпричинний відказ лютив і дразнив його, але за то послідні слова блимали в тій пітьмі мов промінчик надії. І хапаючись за той промінчик, Борис рішив до крайної можности трівати на своїм становищі, ждати і не покидати думки про Густю, а вже ні за що не їхати до Магонської. Він прочував, що коли поїде туди, то міст між ним а Густею раз на завсігди буде зірваний.

В тім в сінцях почувлися кроки, застукано до его дверей і війшов Тоньо, котрий тільки що вернувся з купелі.

— Що тут у вас сталося? — спитав він, не витаючись з Борисом. Ти відіжджаєш?

— Чи відіжджаю, чи відходжу, а все таки нам треба сьогодні розстатися.

— А то чому?

— Видно, що так якось випало. Але що там о тім говорити. Ми ще побачимось з собою. Як буду їхати до Відня, то перед тим заїду на пару день до Львова, відвідаю тебе. Але от що, брате. Будь ласкав, скажи міні, ти знаєш, що я люблю твою сестру?

— Ти? Мою сестру? — Тоньо витріщив очи, а далі запитав: — Ну, а вона тебе любить?

— А вже ж любить. Так ти знаєш о тім?

Але замість відповіді Тоньо напруго кинувся Борисови на ший і почав що сили стискати та цілувати его.

— Епаміондо! Братіку! Ох, як се гарно! От сего я давно бажав, скоро тільки пізнав тебе! Отсему б, думаю, пізнатись з моєю Густею, вони б певно полюбились. Аж воно і справді так сталося. Братіку, який я щасливий! Але чомуж ти міні того швидше не казав? Тай Густочка яка хитра! Ходить собі, мов нічого й не знає! Борисе мій, так тепер, значить...

— Але стій, хлопче, стій, не радуйся передчасно! — уговкував его Борис.

— Передчасно? Або хіба що?

— Питаюся тебе ще раз: Ти знав о тім вчаснійше?

— О чім? О вашій любові?

— Еге.

— Ані словечка. От тільки тепер від тебе перший раз чую.

— Значить, не ти розповів о тім мамі?

— Мамі! То вже й мама о тім знає? Ов, то погано! Мама тебе не любить.

— Не ти розповів?

— Борисе! Як ти можеш думати, що я б таку річ без твого дозволу мамі розповідав?

— Не ти розповів? Говори по совісти, прямо! — налягав Борис.

— Алеж по совісти кажу тобі, братіку: ані знав о тім, ані розповідав що небудь!

Борис мов підкошений упав на крісло. Проміньчик надії загас. Єму здавалось, що в серце его вбито ніж. Вона збрехала! Вона не хогіла, боялася сказати правду! Вона почувається в чимось винною і старалась затулити ему очі своїми слізми та поцілуями! Вона грала комедію? Мов чорні блискавиці шибали ті гадки по Борисовій голові і він думав, що та голова трісне у него від їх напору. Довго сидів він приголомшений сим посліднім відкритем. Тоньо німо глядів на него, а в кінці, рушивши раменами, вийшов. В кінці дика, непогамована злість взяла верх. Він готов би був в тій хвили підняти руку на неї.

— Комедіянти! Комедіянти! — скрикнув він. — І як раз тоді, коли плачуть, просять, обурюються — найліпше комедію грають! А я дурний вірив і приняв розпалений вуголь за щире золото. От і попівся, і здохнув те, на що заслужив! „Коли мене любиш, не їдь до тої...“ А, сама комедію грає, а мене вяже! Ні, на перекір тобі поїду! Щоб ти знала, що не дбаю о тебе! Та й чого мені дбати... „Люблю тебе, але твоєю не буду!“ Спасибі за ласку! А чому не будеш? Встидалася сказати — бо хлоп! О, знаю я вас! Погратися любовою хлопського сина, на те вас стає, але поділити з ним жите і труд — „не налягай на мене“! Отже стій! Поступлю з тобою так, як ти того стоїш! Поїду до Магонської, в очах твоїх поїду! Бо й справді, коли порівняти тебе з нею, то ще хто знає, котра ліпша, чи та, що грає комедію високої моральности, а робить собі забавку з серця людського, чи тамта, що не маючи серця, ні думки, прямо на видуку носить те, що криє в нутрі — моральну ніщочість і гниль!

— Прошу пана, вже повіз готовий! Пані просять, щоб пан ішли сидати, — сказав візник Магонської, показуючися в підхилених дверях.

— Іду, — сказав твердо Борис. — Візьми отсей пакуночок.

І вони вийшли з офіцини, Борис попереду, а візник з пакунком за ним. На ганку стояли пані Магонська, пан Трацкий, пані Трацка і Густав. Коротко, холодно попрощався з ними Борис, одному тільки старому Трацкому широко стиснувши руку. За тим подав рамя пані Магонській, котра з кокетливим, тріумфуючим усміхом оперлась на нім. Оттак пішли обое на подвірє і сіли до відкритого, легкого повозу. Борис оглянувся. Паньство Трацкі стояли на ганку, а в вікні їдальні з по за квіток виднілось тоненьке, делікатне личко Густі, бліде-бліде, як труп. Коли повіз рушив і виїхав уже за браму, по над тіж квітки піднеслась дрібна біла ручка і кивнула Борисови — чи прощанем, чи грізбою, чи жалем глибоким?..

V

— Яка я щаслива, пане Борисе! яка я щаслива, то й сказати вам не можу. Деж таки, і не думала їдучи сюди, що такого дорогого гостя дістану. Або краще б сказати: зловлю, бо ви виховувались міні з рук, як пискор. Ну, тай причарувала-ж вас ота бліда лялечка, нічого сказати!

Оттак щебетала пані Магоньська, розсівшись вигідно і опершись плечима о мягку спинку повоза. Її очі так і грали палким, пожадли-вим огнем, так і впивались в Борисове лице.

Борис сидів сумний, задуманий. Бліде личко Густі, її прудко, мов би судорожно по над цвіти простягнута рука раз в раз мерещи-лись перед его очима; коло них снувались всі его думи, мов метелики коло цвіту. Що значив увесь отой сон, одинокий, любовний сон его? Що таке ота Густя? Чи справді це шляхцянка і нічого більше? Чи справді вона хотіла тільки погратись серцем хлопского сина, его пе-стощами заспокоїти жагу своєї крові, покористуватись ним як заба-вочкою, а по хвили кинути, ногами потопати? Чи справді вона, цілуючи его уста, погорджувала его родом? Борис мимоволі стискав зуби при такій спогадці, боявсь, щоб гнів его не розсадив грудей, не виливсь цілим потоком проклять, на радість тій ненависній, що сиділа тут обіч него, гладка і мягка, мов кітка, що чатує на кожний рух зловленої миші. То знов чуття его раптом змінились. Немов ключ чистої, свіжої води з під намулу, так зо дня збентеженої душі піднімалась могуча, непоборима любов. Пригадувались всі симпатичні прикмети Густі, її простота в одежі, її привітливість, її щирі речі, її сильна воля і роз-витий розум, і гнів Борисів щезав, наче хмара розвіяна вітром. Ні, вона не може бути зопсута, вона щира, добра, сердечна, вона стоїть любови!—твердив Борис, надармо оглядаючись з повоза, чи не поба-чить тихого дворика Трацких. Дворик на віки щез перед его очима за крутого горою.

— Ну, щож ви сумуете?—знов заговорила Магоньська, кладучи ему руку на плече.—Оглядаєтесь, чи не побачите її? Ха, ха, ха! По-киньте ви думати о ній, не стоїть вона того!

— Пані!—скрикнув Борис мов ужалений.—Хоч я ще не в вашім домі, але все таки вже ваш гість. Я прошу вас о одно: не згадувати о ніякій „ній“!

— Ну, ну, ну, ви зараз і розгнівались! Не знала я, що ви такі острі, впрочім нічого злого про неї не казала. А коли кажете, щоб не згадувати, то я й не буду згадувати. Хіба ж то у нас не найдесь і без неї о чім говорити? Правда? Тільки ж бійтеся Бога, не будьте ви такі нудні! Знаєте, гірш усього на світі я не люблю, коли молодий, здоровий, гарний чоловік оттак нудить та марудить. Адже ж вам жите всміхаєся, світ перед вами отвертий, дорога рівна! Боже мій! Як би то я була мужчиною! Та я сама б не знала, яку найвисшу, найкрасшу мету собі обібрати для здобування!

— Щож, пані, а хіба і в женщин нема сил і охоти? А мета і для них найдеться. Здобувайте!

— А ви що думаєте, що я так і сиджу на місці, так і закладую руки? Правда, троха тут у нас нерівні шанси, а надто ще в мене і

крила приборкані. Що я? Вдова. Хоч і молода ще, ледво двадцятий рік пішов, то все таки вдова, баба. А й то не закладаю рук за пояс і певно доложу всяких сил, щоб здобути собі те, чого міні бажається.

При тих словах вона всміхнулася, показавши притім два ряди сніжно білих, як перли зубів, і зовсім не двозначно вперла в Бориса очі. Але той сидів похилений, то й не бачив сего, тільки похитав головою і сказав:

— Шож, прошу пані, є двоякі метали: тягучі і крухі. Так само є й двоякі натури. Одні обдаровані таким запасом живучої сили, що ніяка завірюха не зломить, хоч і до долу зігне, а другі, хоч і тверді, але раз притиснені ломаються на завсігди, прискають на штуки. От так і моя натура до тих твердих, а крухих належить.

— Е, видумали ви, пане доктор, видумали!—весело махнула рукою пані Магоньска по перед самим его лицем.—Всі люде однакові, ніхто не з жадного металю, а всі з крови і кости. А я за вашим докторським дозволом так думаю, що доки в чоловіці є краплина живої здорової крови, доти та кров не перестане озиватися. От що!

Вони їхали пречудною околицею, але за те препоганою дорогою, горі Стриєм. Дорога була нерівна, камениста. йшла то стрімко в гору, то знов в низ мов з печи в потічки та переярки. Пані Магоньска мабуть втомилася розмовою й затихла. Мовчав і Борис, розглядаючи околицю. З обох боків вузької долини настобурчилися дві височенні гори, вкриті аж до самого низу темними смерековими борами. Сонце вже клонилося до заходу, з борів де не де клубками піднімалась сива пара та гомонів протяжний, одностайний шум, хоч вітру не було й прадуху. Стрий шумів по каміню, від него потягало вже вечірним холодом. Коні бігли форкаючи, візник лускав з батога. Страшно якось, сумно, безнадійно зробилось Борисови, коли віхали в той бір. Так і здавалось ему, що тьма одчаю обхапує его, що він опускає в якусь темну пропасть, з котрої вже нема виходу. Десь далеко-далеко за ним миготить бліда зірка, але її проміне не може прогнати тьми, не може огріти его серця, стратило над ним колишню магнітну силу. І рад би він душею линути до неї, притулитись, приглубитись, та щось здержує, не пускає.

— Адже ж вона збрехала!—шепче ему розум.—Адже ж вона очевидно сама прогнала тебе з дому, сама донесла на тебе матери, забунтувала її, щоб викинути з хати непотрібну забавку. А коли й не сама (се було б надто вже погано!), то все таки знала про сю інтригу, почувала себе сяк чи так до неї причасною, коли збрехала, коли силувалась скинути вину на брата! Ні, не стоїть вона моєї любови! Не стоїть вона, щоб моє дурне серце щеміло та побивалось за нею.

Але серце не слухало резонів, не переставало щеміти і боліти.

— Будь що будь,—надумав в кінці Борис,—зараз завтра напишу до неї, розпитаю її докладно: нехай скаже, нехай вияснить, бо сам я ні до чого дійти не можу.

На тій думці він і успокоївся крихту. Его діяльна, реальна вдача тільки на таким ясно означенім рішинці могла успокоїтись. А полагавши сю пекучу справу, він свобіднішим оком глядів на вкруги, а поперед всего на свою сусідку, що свіжа, рожева, в гарному дорожньому уборі полу-лежачи розкинулась обіч него, з усміхнутими устами

і прижмуреними очима. Здавалось, дрімала під нерівне колисанє брички, але на ділі думка єї працювала: вона укладала плян, як зловити в свої сіті Бориса; удержати єго на завсігди при собі.

Сонце вже заходило, коли виїхали з ліса. Перед ними розляглася трохи ширша долина; ту до Стрия впадала якась лісова річка і горі тою річкою потяглося довге як світ, убоге, порозкидане гірське село. При самім устю річки в Стрий, в „вилах“, як там кажуть, на горбику стояв старий смерековий двірок з двома коминами і зеленим від моху дахом. Се був двірок пана Ремби, батька пані Магонської.

— От ми вже й дома!—весело скликнула пані, випрямившись на подушці.—Бачите, пане Борисе, отсе наша оселя! Он там в тім двірку ми живемо обоє з татом. Правда, чисте місце для пустельників!

— Гарне місце,—сказав Борис.

— Що, подобаєсь вам?—радісно підхопила пані.—Як мене то тишить! Чень вас хоч місце приманить, що довше у нас забавите, коли я своєю мізерною особою не можу.

— Пані, ви не справедливі для мене і для себе,—сказав злехка всміхаючись Борис.—Се дві річі зовсім відмінні: краса жіноча і краса природи. Кожна в своїм роді манить і знаджує чоловіка.

— Ну, добре, добре, побачимо, чи довго то вас та двояка краса манити-ме,—сказала пані. Але жарт на бік,—природа у нас справді гарна, особливо вода чудова. Купатися можна, кілька душа забажає. В тій річці пстругів, як пороху, а ви мабуть рилов?

— Так, троха, хоч пстругів не вмію ловити, у нас їх нема.

— Я вас научу! Чи подумали б ви, що я—запалена охотниця до них. І способи знаю, від місцевих рибаків повивідувала. А коли вам риловство надокучить, то можемо в ліс на гриби піти,—сего року їх у нас множество: і правдивих, і рижиків. От приємність, коли б ви знали! Ну, а коли не захочете волочитися, то й дома у нас не погано. Садок хоч невеличкий, та гарний, тата мого послухає, він хоч приглухий трохи, але веселий чоловік, старої дати шляхтич. А вже як зачне розповідати всякі фацеції, рецітувати стародавні вірші, то боки зривати можна. Ні, я певна, що вам у нас подобаєсь.

Говорячи все те звільна, мягким і ніби надтомленим голосом, пані Магонська з під ока поглядала пильно на Борисове лице. Вона бажала зміркувати, що він любить, до яких забав і розривок має особливу охоту, на тій підставі уложити свій плян. Для того то вона повидумувала й риловство і гриби, хоч сама зовсім не була ані риловкою ані охотницею драпатись по лісах та по корчах за грибами. Але Борис ні до чого не проявляв очевидної охоти; лице єго було все однакове, не то сумовите, не то безучасно-супокійне.

— Дарма, голубчику, все дарма! думала собі пані Магонська.—Вже я тебе підійду, вже я найду на тебе спосіб. Хоч ти й який чинися святий та божий, вже я розрушаю в твоїх жилах молоду кров,—не так ти будеш коло мене скакати!

Вже добре було змерклося, коли заїхали під двір. Загуркотіла бричка по каміню і зупинилась перед ганком. Вибігла зо двора стара служниця і разом куховарка і з диву роззявила беззубий рот та стала нерухомо з розпростертими навхрест руками, побачивши незнакогого панича.